

Halve maatregelen

Na lang zwoegen heeft het kabinet-Van Agt zijn ei gelegd en het produkt aan de leden van de Tweede Kamer als vakantielectuur aangeboden. De hoofdlijnen van het financiële en sociaal-economische beleid voor de middellange termijn zijn neergelegd in de nota *Bestek '81* 1). Daarmee zet het kabinet de weg uit die het in zijn regeerperiode denkt te volgen om de economische problemen de baas te worden.

De beleidsvoorstellen zijn bekend: een ombuigingsoperatie in de collectieve sector tot een bedrag van f. 10 mrd. in 1981 en een zodanige beperking van de loonsom per werknemer dat deze excl. incidenteel op de nullijn uitkomt. De afremming van de groei van de overheidsuitgaven maakt het mogelijk de collectieve-lastendruk te stabiliseren. Op deze wijze worden de reële arbeidskosten beperkt en ontstaat macro-economisch de ruimte om van de veronderstelde groei van het nationaal inkomen (3%) ruwweg 1 à 1,25% ten gunste van de rendementen van bedrijven te laten komen. Het kabinet verwacht van deze maatregelen een geringere afstoot van bestaande en een grotere creatie van nieuwe arbeidsplaatsen in het particuliere bedrijfsleven, waardoor de werkloosheid zou kunnen worden teruggedrongen tot 150.000 à 175.000 personen in 1981.

Ik zal in dit bestek niet ingaan op de manier waarop de lasten zijn verdeeld. Politieke partijen, werkgeversorganisaties, ambtenarenbonden en talloze andere pressiegroepen zullen voldoende argumenten proberen aan te voeren om aan te tonen waarom de lasten op de verkeerde schouders zijn gelegd. Van groter belang lijkt het mij de perspectieven te onderzoeken die het uitgezette beleid kan bieden. Ik ben daarover niet optimistisch.

Het is duidelijk dat er iets moet gebeuren. De berekeningen van de Centraal Economische Commissie (CEC) op basis van de nieuwste cijfers hebben dat eens te meer aangetoond. Bij ongewijzigd beleid en onder tamelijk optimistische veronderstellingen zou de werkloosheid oplopen tot 255.000 à 280.000 in 1982. Een dergelijk vooruitzicht laat geen ruimte om heilige huisjes overeind te houden op het gebied van sociale uitkeringen, ambtenarensalarissen of andere overheidsuitgaven. Ik heb er dan ook op zich zelf geen bezwaar tegen dat de stofkam wordt gehanteerd, al zou het te wensen zijn dat dat vaker en op meer systematische wijze zou gebeuren. Maar welke zijn de perspectieven?

Het kabinet zoekt de sleutel tot de oplossing van de problemen in het verbeteren van de rendementen. Daarvan wordt min of meer automatisch een aantrekken van de investeringen en daarmee de creatie van nieuwe arbeidsplaatsen verwacht. Ik zie dit als de zwakke stee in de regeringsvoorstellen. Bevredigende rendementen zijn misschien wel een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde voor een hoog niveau van investeringen. Even belangrijk zijn de afzetmogelijkheden. Waar die ontbreken zullen nauwelijks investeringen plaatsvinden.

Wat betreft de export zijn de vooruitzichten niet gunstig. De wereldhandel vertoont de laatste jaren een tegenvallende

ontwikkeling. Er moet rekening mee worden gehouden dat dit geen tijdelijk verschijnsel is. De roep om protectionistische maatregelen wordt steeds groter. De kans op een internationaal gecoördineerde aanpak van de economische problemen neemt nauwelijks toe. Monetaire problemen en valutacrisis zijn aan de orde van de dag. De internationale herstructurering van de productie moet voor een groot deel nog op gang komen. Binnenlands zullen van de particuliere consumptie, gezien de geringe inkomensverbetering, weinig stimulansen kunnen uitgaan. Daar komt nog bij dat er in belangrijke sectoren van het bedrijfsleven sprake is van een hardnekkige onderbezetting. Wie onder deze omstandigheden een automatische opleving van de investeringen verwacht bij rendementsverbetering is niet van vermetelheid verstoken.

Een evenwichtig beleid ten aanzien van de overheidsuitgaven moet op bovengenoemde omstandigheden inspelen. Dit betekent dat van de overheidsuitgaven voor zover dat mogelijk is stimulansen moeten uitgaan op de binnenlandse bedrijvigheid. Het beste aangrijppingspunt daartoe ligt bij de overheidsinvesteringen die in vergelijking tot andere collectieve uitgaven een relatief groot positief effect op de werkgelegenheid hebben.

Het valt te betreuren dat het kabinet dit belangrijke instrument vrijwel ongebruikt laat en niet verder komt dan de voorgestelde ombuigingen in de collectieve uitgaven minder dan evenredig op deze categorie te laten drukken. De CEC heeft in een rekenvoorbeeld dat betrekking heeft op energiebesparingsmaatregelen (woningisolatie) aangetoond hoe opmerkelijk gunstig dergelijke uitgaven kunnen uitwerken op de werkloosheid. Weliswaar heeft het kabinet nu een aanvullend isolatieprogramma in het vooruitzicht gesteld, maar op andere gebieden van energiebesparing, voor milieuverbetering of verkeer en vervoer worden geen nieuwe initiatieven genomen.

Het is duidelijk dat ook van hantering van het instrument van de overheidsinvesteringen geen wonderen kunnen worden verwacht. Het zal moeilijk zijn de creatie van arbeidsplaatsen te laten aansluiten bij het overaanbod op de arbeidsmarkt en een adequaat ondersteunend arbeidsmarktbeleid zal noodzakelijk zijn. Bovendien zal het vinden van begrotingsruimte grote moeite kosten. Maar het is tenminste een richting die perspectief kan bieden. Een dergelijk perspectief trof ik in *Bestek '81* niet aan. Het is daarom dat ik in de kop van dit artikel de kabinetsvoorstellen karakteriseerde als „halve maatregelen”: wel rigoureuze ingrepen aan de kostenkant, maar nauwelijks een beleid dat vooruitzichten biedt aan de bestedingskant en daarmee voor de werkgelegenheid.

L. van der Geest

1) *Bestek '81*. Hoofdlijnen van het financiële en sociaal-economische beleid voor de middellange termijn, 's-Gravenhage, 1978.

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i>	
Halve maatregelen	669
Column	
Openbaar-vervoerkaart, door <i>Drs. L. Hoffman</i>	671
<i>J. W. Arntzen, Prof. Dr. P. Nijkamp en Dr. J. B. Opschoor:</i>	
Geïntegreerde milieumodellen	672
<i>Drs. J. J. Meltzer:</i>	
Licentie en concurrentie	677
<i>Drs. J. H. von Eije:</i>	
Transities van inactieve werknemers in de sociale verzekeringen	680
Vacatures	686
Geld- en kapitaalmarkt	
Monetair allerlei, door <i>Drs. A. D. de Jong</i>	687
Mededelingen	688
Maatschappijspiegel	
Enige maatschappelijke gevolgen van de apo-strategie, door <i>Dr. W. van Voorden</i>	689
Boekennieuws	691

ESB: blad van de 1e categorie.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
3000 VB ROTTERDAM

Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: *L. van der Geest.*
Redactie-medewerker: *T. de Bruin.*

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50, 3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie: postbus 4224 3006 AE Rotterdam.*
Tel. (010) 14 55 11, administratie: toestel 3701, redactie: toestel 3790.

Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: *in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

Abonnementsprijs: *f. 137,28 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 96,72 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).*

Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: *Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945, of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93, 3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.*

Losse nummers: *Prijs van dit nummer f. 3,30 (incl. 4% BTW en portokosten).*
Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.

Advertentieverkoop:

*Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101*

Alle orders worden afgesloten en uitgevoerd overeenkomstig de Regelen voor het Advertentiewezen.

*Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut*

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50, 3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.*

Onderzoekafdelingen:

*Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek*

Openbaar- vervoerkaart

Ruim vier jaar geleden lanceerde de heer Van der Doef, lid van de Tweede Kamer voor de PvdA, een uniek plan om het gebruik van het openbaar vervoer te stimuleren. Dit plan kwam er kort samengevat op neer dat ieder gezin een openbaar-vervoerkaart voor de prijs van f. 50 per maand zou moeten worden aangeboden, waarop onbepaald van al het openbaar vervoer gebruik zou kunnen worden gemaakt. Ter beperking van de perceptiekosten zou deze kaart — bestaande uit een stamkaart voor het gezinshoofd en duplicaten voor de overige gezinsleden — alleen giraal kunnen worden aangeschaft. De heer Van der Doef verwachtte dat een dergelijke kaart tot een zodanige groei van het gebruik van het openbaar vervoer en daling van het particuliere (auto)verkeer zou leiden, dat de tekorten van het openbaar vervoer er niet door zouden worden vergroot. Hij verzocht de toenmalige minister van Verkeer en Waterstaat daarom bij wijze van proef een duizendtal van dergelijke kaarten bij een representatieve groep uit de bevolking uit te zetten. Misschien zou dit plan het ei van Columbus voor het stagnerende openbaar vervoer zijn.

De minister zag er wel iets in. Kort nadat Van der Doef zijn plan publiceerde, werd aan de Studiecommissie Openbaar-Vervoertarieven opgedragen het plan te betrekken in de door deze commissie uit te voeren studie naar de meest wenselijke tariefstructuur van het openbaar vervoer. Uiteindelijk werd een experiment begonnen dat vrijwel geheel beantwoordde aan de proef die Van der Doef voorstelde: van 1 juli 1975 t/m 30 juni 1976 werden twee soorten openbaar-vervoerkaarten uitgezet. De ene soort was een landelijke (prijs f. 50 per maand), de andere een regionale (prijs f. 30 per maand), uitsluitend geldend voor de regio-Amsterdam.

Enkele weken geleden publiceerde de Studiecommissie de resultaten van het experiment 1). De openbaar-vervoerkaart bleek een fiasco. De kaart zou weliswaar tot een enorme groei van het gebruik van het openbaar vervoer leiden,

maar het particuliere autoverkeer zou er nauwelijks door afnemen. De proef wees uit dat vnl. gebruikers van het openbaar vervoer de openbaar-vervoerkaart zullen aanschaffen. Voor die kaarthouders zal er geen verandering in het aantal verplaatsingen optreden, hoewel hun reisafstand enorm zal toenemen. De financiële consequenties spreken dan ook voor zich. Omdat de kaarthouders ook zonder openbaar-vervoerkaart reeds veel gebruik van het openbaar vervoer maken, zullen de ontvangsten van dat vervoer sterk afnemen (in 1975 ca. f. 300 mln.) 2). Terzelfder tijd zal het gebruik van het openbaar vervoer zo sterk toenemen (bij de spoorwegen een verdubbeling van het aantal reizigerskilometers) dat een enorme stijging van de exploitatiekosten te verwachten is (ca. f. 500 mln. in 1975). Het totale tekort zou aldus met de helft toenemen.

Wat nu? De huidige minister van Verkeer en Waterstaat, waarvan reeds bekend is dat hij geen groot voorstander is van het openbaar vervoer, verklaarde op grond van de resultaten het experiment als beëindigd; wat hem betreft zal de openbaar-vervoerkaart er niet komen. Mij lijkt deze conclusie ietwat voorbarig. Toegegeven, de resultaten van het onderzoek van de Studiecommissie zijn nauwelijks voor betwisting vatbaar. (Mij viel op dat de invloed van de openbaar-vervoerkaart op de financiële positie van het openbaar vervoer veel minder uitvoerig en nauwkeurig is bestudeerd dan de invloed op reispatroon en -motief). Het rapport noemt evenwel voldoende aanknopingspunten om vraagtekens bij het experiment te plaatsen. Aangezien het experiment slechts een jaar duurde, kon niet worden nagegaan wat voor effect de openbaar-vervoerkaart op lange termijn heeft op o.m. het autobezit, de woon-

plaatskeuze en de noodzakelijke verhoging van het voorzieningsniveau van het openbaar vervoer.

Voor mij toont het experiment niet aan dat een evt. openbaar-vervoerkaart voorgoed heeft afgedaan. Het toont wel aan dat het zeer moeilijk is met behulp van openbaar-vervoertarieven het autoverkeer te beperken. De auto is een luxe artikel, die men niet alleen aanschaft voor woon-werkverkeer, maar vooral omdat men zich blij voelt bij het rijden. Bovendien is het openbaar vervoer vaak een weinig aantrekkelijk alternatief door zijn lange wacht- en reistijden en vaak slechte accommodatie. Wil de samenleving leefbaar blijven, dan zal niettemin op zijn minst de groei van het autoverkeer moeten worden teruggedrongen. Daarbij kan de openbaar-vervoerkaart te zamen met diverse soorten van ruimtelijke ordening en diverse verkeersbelemmeringen een aantrekkelijk hulpmiddel zijn, waarvan het effect niet met incidentele experimenten te bepalen is.

1) *Het experiment openbaar-vervoerkaart*, Rapport van de Studiecommissie Openbaar-Vervoertarieven van de minister van Verkeer en Waterstaat, 2 delen, Den Haag, 1978.

2) Verwacht wordt dat vanwege de hoge prijselasticiteit een prijsverhoging van de openbaar-vervoerkaart de acceptatie ervan sterk zal doen dalen zodat uit dien hoofde de nadelige financiële effecten blijven bestaan.

Geïntegreerde milieumodellen: wenselijk en mogelijk?

J. W. ARNTZEN*
PROF. DR. P. NIJKAMP**
DR. J. B. OPSCHOOR***

Onlangs is aan de Vrije Universiteit te Amsterdam een symposium gehouden, getiteld „Naar een geïntegreerd milieumodel?”. Aanleiding hier- toe was een publikatie van Nijkamp en Opschoor met dezelfde titel 1). In dit artikel 2) wordt nader ingegaan op geïntegreerde milieumodellen, mede naar aanleiding van op het symposium naar voren gekomen opvattingen.

Inleiding

Het streven naar geïntegreerde milieumodellen is vrij recent. Bekende Nederlandse pogingen in de richting van zo'n geïntegreerd milieumodel zijn die van Van der Maarel 3) en Clarenburg 4). Tot dusverre werden milieuproblemen door de diverse wetenschappen, die raakvlakken met het milieu hadden, veelal apart bestudeerd. Hierdoor werd binnen elke wetenschap een aanzienlijke hoeveelheid zeer specialistische kennis met betrekking tot bepaalde milieu-aspecten verzameld zonder dat er sprake was van *integratie* van de bestaande kennis.

De overtuiging groeit dan ook dat het milieu-onderzoek meer geïntegreerd en gecoördineerd zal moeten plaatsvinden. Integratie betekent in dit geval samenhangend onderzoek, waarin meerdere wetenschappen vertegenwoordigd zijn. Coördinatie betekent dat de verschillende vormen van milieu-onderzoek, zoals deze plaatsvinden in Nederland, meer op elkaar moeten worden afgestemd óf zelfs wellicht binnen één globaal kader moeten plaatsvinden. Het grote voordeel van dergelijke opzetten is, dat er meer inzicht kan komen in de verschillende relaties op het gebied van het milieu tussen de diverse wetenschappen. Deze inzichten worden thans immers op verschillende plaatsen opgebouwd aan de hand van onderzoek dat vaak sterk regio-gebonden is. Daarnaast wordt uit geïntegreerd milieu-onderzoek tevens eerder duidelijk waar zich lacunes in onze kennis met betrekking tot het milieu bevinden. Ten slotte kan de waarde van geïntegreerd en gecoördineerd milieu-onderzoek voor de beleidsvoerder aanmerkelijk groter worden.

Helaas bevinden vele geïntegreerde milieu-modellen zich nog steeds in een theoretische fase. Veel meer dan denkmodellen zijn het nog niet. Hoewel het niet zeker is dat een geïntegreerde benadering noodzakelijkerwijs succes zal hebben, menen wij dat een serieuze studie naar de operationele mogelijkheden van geïntegreerde milieu-analyses in ieder geval moet plaatsvinden. In dit artikel wordt dit nader uitgewerkt. Enige andere in Nederland verrichte studies op dit gebied zullen daarbij ook ter sprake komen.

Wat is milieu?

Wij verstaan onder milieu het geheel van externe, fysieke

relaties en condities die hetzij door het menselijk handelen worden beïnvloed (direct of indirect), hetzij op hun beurt het keuzegedrag en welzijn van mens en samenleving beïnvloeden 5). Er wordt dus geen onderscheid gemaakt tussen natuurlijk milieu en artificieel milieu. Door sommigen wordt dit wel gedaan. Van der Maarel b.v. verstaat onder natuurlijk milieu: „het milieu van de mens voor zover dit tot stand komt zonder toedoen van de mens” 6).

Dit verschil heeft uiteraard enige gevolgen voor de opbouw van het model. In de hierna door ons beschreven aanpak is het menselijk gedrag verweven in het totaal van het milieu. In het mede door Van der Maarel ontwikkelde „globaal ecologische model” (GEM) is explicitering van het menselijk gedrag mogelijk omdat de relatie samenleving versus natuurlijk milieu wordt bekeken. De samenleving wordt tegenover het natuurlijk milieu geplaatst, waarna het natuurlijk milieu vervolgens wordt beschreven aan de hand van de functies die het natuurlijk milieu kan hebben *voor de samenleving*.

Een geïntegreerd milieumodel (GMM)

Centraal in het hier gepresenteerde model staat de milieu-problematiek. Om mogelijke milieu-effecten na te gaan is het model opgebouwd uit drie subsystemen van variabelen, te weten sociaal-economische variabelen, ruimtelijke variabelen en variabelen met betrekking tot het milieu. Het subsystem „milieu”, dat een centrale positie inneemt in het model, kent twee typen variabelen: de ecologische variabelen, die de ecosystemen beschrijven en de variabelen, die het directe effect van een economische of ruimtelijke activiteit weergeven. Voorbeelden van beide soorten zijn resp. ecologische kwaliteitsindicatoren en lucht-, bodem- en waterverontreiniging. Luchtverontreiniging is het gevolg van een economische activiteit; deze variabele zegt evenwel nog niets over de gevolgen van die activiteit voor het milieu. Daartoe zijn ecologische variabelen nodig.

* J. W. Arntzen is als student-assistent verbonden aan het Instituut voor Milieuvraagstukken te Amsterdam.

** Prof. Dr. P. Nijkamp is hoogleraar in de ruimtelijke economie en economische geografie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

*** Dr. J. B. Opschoor is verbonden aan het Instituut voor Milieuvraagstukken van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

1) P. Nijkamp en J. B. Opschoor, *Naar een geïntegreerd milieumodel?* Verkenningen van het Instituut voor Milieuvraagstukken; serie A: economische aspecten no. 18, Amsterdam, december 1977.

2) De auteurs danken Drs. J. H. M. Kok en Dr. E. van der Maarel voor hun kritische commentaar op het concept-artikel.

3) Een samenvatting is als studierapport Rijksplanologische Dienst no. 5, deel 3b in 1977 verschenen: E. van der Maarel: „Samenvatting Globaal Ecologisch Model”. Op korte termijn verschijnt de basisstudie: E. van der Maarel en P. L. Dauvellier, *Naar een globaal ecologisch model voor de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland*, Rijksplanologische Dienst, Den Haag.

4) Men zie b.v.: „Geïntegreerd milieu-onderzoek: een onderzoek naar de beleving van het ruimtelijk milieu in het Rijnmondgebied”, rapport H. T. U. van Rijn, Openbaar Lichaam Rijnmond, 1976/1977.

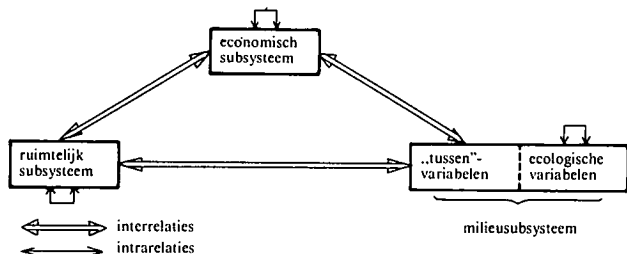
5) P. Nijkamp en J. B. Opschoor, t.a.p., blz. 3.

6) Studierapport Rijksplanologisch Dienst, t.a.p., blz. 1.

Het model kent twee typen relaties, relaties *binnen* een subsysteem (b.v. in het economische subsysteem: een investering leidt tot een hogere produktie) en relaties *tussen* subsystemen (b.v. stadsuitbreiding leidt tot een verkleining van het areaal aan cultuurgebied en daardoor tot een verandering van het milieu).

Het bovenstaande is schematisch op de volgende wijze weer te geven.:

Figuur 1. De structuur van een descriptief geïntegreerd milieumodel

Het model zal alleen *relevant* zijn, indien het de werkelijkheid kan beschrijven en verklaren. M.a.w., er zal inzicht moeten zijn in de relaties tussen de variabelen die deel uitmaken van de drie subsystemen. Voorwaarde hiervoor is weer dat het mogelijk moet zijn een aantal variabelen in te vullen, die een beschrijving van de werkelijkheid in principe mogelijk maken. Zo zal het ontbreken van de „produktie” als variabele in het economisch subsysteem ertoe leiden dat de industriële vervuiling (emissies) niet kan worden verklaard. Daardoor wordt het b.v. onmogelijk om de gevolgen van een uitbreiding van de produktie voor het milieu goed te beschrijven.

In een latere fase zal het model ook *voorspellend* moeten werken. In principe zou het model dan een evaluatie van diverse projecten met milieu-consequenties mogelijk moeten maken. Dit zou een ondersteuning voor de beleidsvoerder kunnen betekenen (toepassen van scenario-analyses, regionaal en nationaal toetsingskader van concrete projecten e.d.). Vanuit deze achtergrond kunnen ook een aantal voorwaarden voor een geïntegreerd milieumodel worden geformuleerd:

- voldoende mate van desagregatie en variëteit. Hierdoor zal het verschil tussen de subsystemen duidelijk worden;
- de samenhang binnen en tussen de drie subsystemen moet tot zijn recht komen;
- gezien onze interpretatie van het begrip model 7) zal empirische invulling van de subsystemen noodzakelijk zijn, m.a.w. de variabelen moeten kwantitatief zijn of ten minste op enigerlei wijze „hard” gemaakt kunnen worden: ordinale gegevens kunnen hiervoor bruikbaar zijn. Gezien de risico's die dit met zich mee kan brengen, is een zeer zorgvuldige aanpak vereist.

- het model zal begrijpelijk moeten zijn voor de beleidsvoerders. Deze voorwaarde wordt pas belangrijk als het model voorspellingen kan doen. Het is dan van belang dat bepaalde aspecten niet onbewust in een afwegingsanalyse betrokken worden.

Alvorens tot uitwerking van de drie subsystemen over te gaan wordt een ruimtelijk kader gekozen, waarvoor we de variabelen pogen in te vullen. Vanuit de drie wetenschappen wordt in het algemeen met geheel verschillende ruimtelijke schalen gewerkt. De ecologie werkt historisch gezien nogal gedetailleerd, in tegenstelling tot de economie.

Het geïntegreerde karakter van het model, dat tot uiting komt in het in onderlinge samenhang naast elkaar voorkomen van drie wetenschappen in het model, brengt dus specifieke problemen met zich mee. Omdat de verschillende subsystemen met elkaar in relatie moeten kunnen worden gebracht, dient *in principe* voor één ruimtelijke schaal te worden gekozen. Terugg koppeling naar een andere niveau, dat in

bepaalde gevallen als wenselijk wordt beschouwd door de verwante vakwetenschap, moet mogelijk blijven.

Als voorlopig uitgangspunt prefereren we het meso-niveau, in casu het „COROP-niveau” 8). Dit niveau betekent met name voor de economie en in mindere mate voor de planologie een grote mate van detaillering. Traditioneel lag immers de nadruk op het macro-niveau. Dit betekent dat empirische invulbaarheid voor een nog gedetailleerder niveau dan het COROP-niveau een fictie is. Het zal al problemen geven om op het gekozen niveau gegevens te verzamelen. Gevolg van deze keuze is dat de ecologie zich, in het kader van zo'n model, meer met het meso-niveau zal moeten bezighouden. We zijn ons bewust dat dit problemen met zich mee kan brengen. Niettemin is het o.i. noodzakelijk om deze weg te bewandelen; het is in ieder geval nog niet bewezen dat het onmogelijk of onzinnig is.

Profielanalysen

De keuze van de variabelen die deel uitmaken van een subsysteem, vindt plaats in het licht van de eerder genoemde voorwaarden. In eerste instantie wordt het aantal variabelen beperkt gehouden. De variabelen kunnen worden weergegeven in *profielen* (dit zijn opsommingen van variabelen, zonder dat de verbanden aan de orde komen). De volgende variabelen kunnen daarin naar voren komen.

Ruimtelijk profiel

- demografische structuur;
- migratie- en pendelsaldi;
- bevolkingsdichtheid en verstedelijkingsgraad;
- omvang van de transportstromen;
- recreatie-omvang en recreatiedruk;
- omvang van het stedelijk voorzieningenapparaat;
- omvang van de stadsuitbreidingen

Economisch profiel

- produktie, uitgesplitst naar sectoren en capaciteit;
- investeringen naar sector onderscheiden;
- vraag naar en aanbod van arbeid per sector;
- toegevoegde waarde en inkomensbesteding (eventueel inclusief de inkomensverdeling);
- verbruik van energie en vaste brandstoffen.

Milieuprofiel

Hiervoor is reeds opgemerkt dat hier twee typen milieuvariabelen kunnen worden onderscheiden: ecologische variabelen met behulp waarvan ecosystemen kunnen worden beschreven en „tussen”-variabelen, die geen inzicht geven in de ecosystemen op zich, maar in effecten vanuit het economische en ruimtelijke proces op ecosystemen, b.v. vervuiling en bodemgebruik.

Als „tussen”-variabelen worden o.m. onderscheiden:

- omvang van vervuiling van lucht, bodem en water;
- geluid;
- bodemgebruik (b.v. extractie en landinrichting).

Als ecologische variabelen worden o.m. onderscheiden:

- oppervlakte natuur-, cultuur-, en recreatiegebied (hierin zal de spreiding over de COROP-gebieden tevens tot uitdrukking moeten worden gebracht);
- typen en omvang van de flora en fauna;
- ecologische kwaliteitsindicatoren. Hier wordt gedacht aan

7) Onder een model wordt verstaan een *gekwantificeerde* schematisering van relaties tussen een aantal variabelen.

8) Deze indeling ontleent haar naam aan de commissie Coördinatie | Onderzoek Regionale Ontwikkelingsprogrammering.

diversiteit, zeldzaamheid en stabiliteit. Het is echter de vraag of deze factoren in voldoende mate de ecologische kwaliteit beschrijven. Het is echter vooralsnog niet mogelijk gebleken meerdere indicatoren, zoals de mate van vervangbaarheid en de kwetsbaarheid van een ecologisch systeem, in studies naar de ecologische kwaliteit van gebieden in te brengen 9). Dit is niet verwonderlijk: kan bij diversiteit en zeldzaamheid in vrij concrete termen als aantal soorten per oppervlakte-eenheid en frequentie van voorkomen worden gedacht, kwetsbaarheid en de mate van vervangbaarheid zijn moeilijk in een dergelijke maatstaf uit te drukken;

- indicatoren voor de typering en kartering van verschillende landschapsstructuren, waarbij eveneens aandacht wordt geschonken aan de spreiding. Dit punt vereist nog nadere uitwerking.

Eventueel zou ook nog een sociaal profiel zijn op te nemen (b.v. ten aanzien van stedelijke leefbaarheid, zoals culturele en medisch-maatschappelijke voorzieningen); voorlopig lijkt het erg moeilijk een dergelijk profiel te operationaliseren.

Deze wijze van „vulling” van de profielen is zeker niet af. Er zal moeten worden gewerkt aan een verfijning van de profielen; dit geldt in het bijzonder voor het milieuprofiel. Als eis aan profielen is immers mede gesteld dat de samenhang binnen zo'n systeem tot zijn recht komt. Het milieuprofiel dient dus een redelijke beschrijving van de processen op meso-niveau, die in de ecologie spelen, te geven.

De samenhang binnen en tussen systemen krijgt gestalte in de verschillende relaties tussen de profielvariabelen. Op dit ogenblik is hier nog nauwelijks sprake van. Een overzichtelijk middel om relaties aan te geven is de *relatie-matrix*.

Figuur 2. Schematische weergave van de relaties binnen het model

	E-variabelen	M-variabelen	R-variabelen
E-variabelen			
M-variabelen			
R-variabelen			

Met behulp van een „+” of een „-” kan het bestaan van relaties tussen variabelen worden aangegeven. Met een dergelijke kwalitatieve aanpak staan we nog ver af van een „betrouwbare” kwantificering. Dit zal zeker zeer veel tijd (en informatie) vergen; een kwalitatieve aanpak kan voorlopig slechts enig inzicht in de witte vlekken verschaffen.

Bij een model als bovenstaand is aparte aandacht voor de *verdeling van de gevolgen* over de mensen, de ruimte en de ecosystemen vereist. Naast inzicht in de omvang van de gevolgen van een bepaalde handeling, is het evenzeer van belang te weten wie de gevolgen zullen raken. Een afweging van de verschillende belangen is daarom noodzakelijk. Z.g. multicriteria-analyses (alternatieve handelingen worden beoordeeld aan de hand van, eventueel op grond van hun relatieve belang van een gewicht voorziene, diverse criteria) kunnen hier van dienst zijn.

Binnen het Instituut voor Milieuvraagstukken zijn reeds enigermate de mogelijkheden voor concrete invulling van de profielen onderzocht 10). Gezien de economische en geografische achtergrond van de gekozen COROP-indeling, is het niet verwonderlijk dat vooral het milieuprofiel moeilijk in te vullen is. Dit geldt met name voor de ecologische kwaliteit. Alleen gegevens van milieukartering 11) lijken voorlopig enigszins bruikbaar. Economische en ruimtelijke gegevens zijn in redelijke mate beschikbaar of te berekenen. Over regionale consumptie en de omvang van de recreatie is vrijwel niets bekend. Gezien het soms incidentele karakter waarmee bepaalde gegevens verzameld worden (b.v. ten behoeve van een streekplan), zijn de uitkomsten van dit onderzoek, dat beperkt is gebleven tot twee Zeeuwse COROP-gebieden, niet zonder meer geldig voor alle COROP-gebieden.

Enkele andere geïntegreerde studies

In deze paragraaf zullen een drietal Nederlandse pogingen tot geïntegreerde (milieu)analyses worden beschreven: het GEM, het Geïntegreerd Milieuonderzoek Rijnmond en enige modellen van het CPB; deze analyses zijn ook op het in de aanhef genoemde symposium gepresenteerd.

GEM

Eerder is reeds de definitie van het natuurlijk milieu, zoals gebruikt in het GEM aangehaald. In het GEM staan de functies van het natuurlijk milieu voor de samenleving 12) centraal; dit impliceert in wezen een nutsbenadering van het natuurlijk milieu 13). Een viertal groepen wordt onderscheiden; de *productiefuncties* (een natuurlijke als leverancier van zuurstof en een agrarische), *draagfuncties* (het natuurlijk milieu als drager van menselijke activiteiten, kunstwerken en afvalstoffen), *informatiefuncties* (oriëntatie, indicatie, ook wel signaalfunctie genoemd, en educatie) en *regulatiefuncties* (reiniging, biologische zuivering e.d.) 14).

In het GEM kunnen een viertal fasen worden onderscheiden:

- overzicht van functies van het natuurlijk milieu voor de samenleving, zoals hiervoor aangegeven;
- beschrijving van eigenschappen van het natuurlijk milieu met betrekking tot het vervullen van deze functies.
- een ecologische interactie-analyse, waarin de beperkende werking van de maatschappelijke activiteiten op de functievervulling door het natuurlijk milieu naar voren komt.
- een maatschappelijke evaluatie.

Het GEM is voorlopig nog slechts een denkmodel. Het is daarom mogelijk de tweede fase, waarin in feite een ecologische evaluatie plaatsvindt, te beperken tot de uitwerking van de informatie- en regulatiefuncties 15). In deze fase zullen zinvolle criteria voor een evaluatie moeten worden gevonden, die in principe ook meetbaar moeten zijn. Het zal geen verwondering wekken dat voorlopig nog geen criteria zijn gevonden waarvan niet zowel de geldigheid als de meetbaarheid ter discussie staan.

In de derde fase worden de effecten van het menselijk handelen op de realisering van de functies van het natuurlijk milieu voor de samenleving beschreven. Doel is aan te geven waar maatschappelijke activiteiten het natuurlijk milieu verhinderen haar functies te vervullen. In de laatste fase zal op basis van met name de ecologische interactie-analyse een maatschappelijke evaluatie moeten plaatsvinden.

Het GEM maakt deel uit van een groter systeem, nl. het WERON („Werkproces Ruimtelijke Ontwikkeling Nederland”). De ruwe structuur van het WERON kan als volgt worden weergegeven:

9) Voorbeelden hiervan zijn de landelijke milieukartering en de studie *De kleuren van zuidwest Nederland* (Contactcommissie Nationale Landschapsbescherming).

10) J. W. Arntzen, *Een inventarisatie van gegevens op COROP-niveau ten behoeve van een geïntegreerd milieumodel: een toepassing op Zeeuws-Vlaanderen en overig Zeeland*, Instituut voor Milieuvraagstukken, werknota 89, januari 1978.

11) Zie voorbeelden in noot 9.

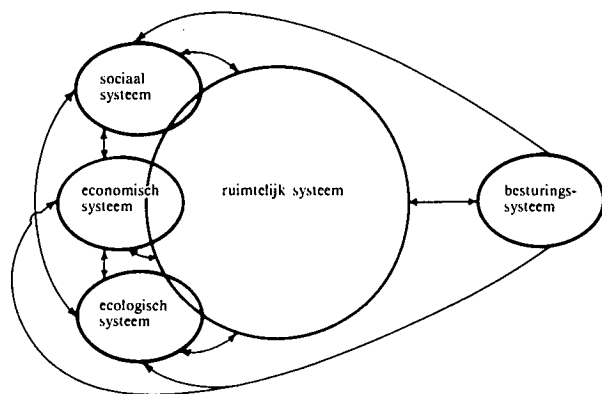
12) Hieronder wordt verstaan „de mogelijkheid tot het bevredigen van behoeften, voor zover die voortvloeit uit de eigenschappen van het natuurlijk milieu (zie voetnoot 3, blz. 18).

13) In eerste instantie wordt gekozen voor de nutsbenadering van het natuurlijk milieu. De auteurs (voetnoot 3, blz. 28) vragen zich af of „deze benaderingswijze niet te eenzijdig gericht is op het nut van het natuurlijk milieu voor de samenleving, waardoor geen ruimte aanwezig is voor ethische motieven ten aanzien van natuurbehoud. . . Een aantal ervan (ethische motieven, aut.) is in ieder geval direct te herleiden tot nutsoverwegingen, zij het dat deze in een wereldwijd en op de verre toekomst gericht perspectief worden geplaatst” (zie o.a. *Natuur en Milieu*, 1977/5).

14) Studierapport Rijksplanologische Dienst, t.a.p., blz. 21 e.v.

15) idem, blz. 28.

Figuur 3. Schematische weergave van het WERON a)

a) Zie studierapport Rijksplanologische Dienst, t.a.p., blz. 13.

Bovenstaande figuur maakt een goede vergelijking met het GMM mogelijk. Het GEM ontleent het geïntegreerd karakter aan haar functie in het WERON-systeem: naast andere disciplines functioneert daar de ecologie in een apart systeem. Beleidszaken vallen onder het besturingssysteem, dat relaties naar alle subsystemen onderhoudt.

De vergelijking tussen het GEM en het GMM toont vele overeenkomsten. De eerste en tweede fase lopen parallel met de invulling van het milieuprofiel en de relaties vanuit dat profiel naar andere profielen. De derde fase in het GEM komt overeen met het vaststellen van de relaties van de economische en ruimtelijke variabelen met de milieuv variabelen. Beide modellen leveren dan een kader om maatschappelijke activiteiten te evalueren, met inachtneming van een mogelijk onevenredige verdeling van de positieve of negatieve effecten. Daarnaast zijn er ook verschillen tussen het GEM en GMM. Naast het al eerder gememoreerde verschil in uitgangspunt, resp. het natuurlijk milieu en het milieu in brede zin, geven de beide modellen een andere inhoud aan het ruimte-concept 16).

Milieu-onderzoek Rijnmond

In het Geïntegreerd Milieu-onderzoek Rijnmond staat de mens volkomen centraal. Als zodanig is dus niet het milieu zelf van belang, maar de wijze waarop dat milieu door de mens wordt beleefd; het gaat om de *milieubeleving*.

Milieu is belangrijk omdat het in menselijke behoeften kan voorzien en daarmee een bijdrage kan leveren aan het welzijn van de mens. Aan dit welzijn wordt door veelsoortige factoren bijgedragen; reden om het een *geïntegreerd* milieumodel te noemen. Dit betekent dus een wat andere opvatting t.a.v. integratie. Tot dusverre is integratie gebruikt in de betekenis van het samenbrengen van meerdere disciplines binnen een model op basis van gelijkwaardigheid. Hier zijn disciplines ondergeschikt gemaakt aan het welzijn. Het Geïntegreerd milieu-onderzoek Rijnmond richt zich niet zo zeer op een inhoudelijke analyse van alle interrelaties (technisch, economisch, ecologisch, ruimtelijk e.d.) tussen milieu en samenleving, maar meer op de door de samenleving ervaren perceptie van het natuurlijk, artificieel en sociaal milieu.

Voor het Rijnmondgebied is getracht de mate van behoeftenbevrediging van de inwoners door het milieu te analyseren; dit is vooral moeilijk voor de latente behoeften. Een benadering van deze behoeftencategorie wordt gevonden in de begrippen „stress” en vervreemding; stress wijst op een verminderd welbevinden, zich uitend in klachten over psychosomatisch functioneren; vervreemding duidt op een geringe of ontbrekende identificatie met de omringende wereld 17).

Op grond van het voorgaande stellen de auteurs dat in plaats van milieuv variabelen ruimer geformuleerde welzijnsvariabelen in een model moeten worden opgenomen. De milieuv

variabelen, voor zover van belang voor het welzijn van de mens, maken daar deel van uit. Daarnaast zal in elk geïntegreerd milieumodel het menselijke gedrag expliciet moeten worden betrokken. Aan deze voorwaarde is, zoals we gezien hebben, voldaan in het GEM. Daarentegen zijn we van mening dat, indien wordt gestreefd naar een geïntegreerd milieumodel, het milieu centraal dient te staan.

Dit betekent niet dat het welzijn van de mens er niet in zou moeten worden betrokken. In onze definitie van milieu past immers ook de mens met zijn behoeften. Het betekent wel dat de welzijnsbeleving van de mens niet a priori centraal hoeft te staan in een milieumodel. Eerder is hier sprake van twee fasen, nl. een inhoudelijk geïntegreerde milieuanalyse, gevolgd door een analyse van gevolgen op het menselijk welzijn. Deze analyses zijn dus duidelijk complementair. Wel erkennen wij, dat de beleving van milieuveranderingen door de thans levende generatie en in gebieden met hoge verontreinigingsgraden veelal de belangrijkste impuls vormen om via beleid ter zake, de milieukwaliteit beter te beheersen. Maar in het GMM ligt een sterke nadruk op het aangeven en traceren van fysieke veranderingen, of dit nu leidt tot veranderingen in de beleving van mensen, of (nog) niet. Ruimer geformuleerd: in het GMM dienen de wederzijdse relaties zo te zijn geformuleerd, dat de „uitvoer” van het model een groot aantal „impacts” bevat op economische, sociale en milieuindicatoren.

CPB

Op het Centraal Planbureau wordt reeds enige tijd gewerkt aan een integraal model 18). Dit model kent elf submodellen, waarvan het milieu er één van is (vnl. zuiveringskosten en milieu-eisen). Het is in feite een geïntegreerd economisch model (economische ontwikkeling, sociale verzekeringen en overheidsuitgaven o.a. als subsystemen), waarin ruimtelijke aspecten en milieu-aspecten ook een rol spelen (levenspatroon, verkeer, energie, milieu e.d.): het model beschrijft de economische ontwikkeling op lange termijn, geplaatst in en mede afhankelijk van zijn maatschappelijke context. De relevantie van het CPB-model is dan ook voornamelijk gelegen in de ervaring, die het CPB inmiddels heeft opgedaan met geïntegreerde modellen. Hierbij zijn vooral te noemen de start van zo'n project en de terreinafbakening van geïntegreerde analyses.

Ten aanzien van de start zij opgemerkt dat het beste kan worden begonnen met een eenvoudig model zonder al te veel variabelen ten einde dit, in geval van succes, stapsgewijs uit te breiden. Het verdient dus m.a.w. de voorkeur de profielen eenvoudig van opzet te houden. Daarbij mogen echter de geformuleerde voorwaarden die aan deze profielen moeten worden gesteld niet uit het oog worden verloren! De terreinafbakening impliceert een antwoord op de vraag welke variabelen in de analyse worden betrokken en welke niet. Dit heeft drie aspecten:

- De centrale plaats van de milieuproblematiek; naast het milieu-onderwerp moeten in de studie andere terreinen worden opgenomen die van belang zijn voor de ontwikkeling van het milieu in de te beschouwen periode op de gekozen ruimtelijke schaal.

- Dit vereist een afbakening van de onderzoeksperiode; de

16) Het ruimtelijk systeem bij het GEM heeft een andere inhoud dan het ruimtelijk profiel bij het GMM. Bij het GEM heeft de ruimte een functie als medium waardoor de andere systemen met elkaar in contact komen; bij het GMM wordt de ruimte in profielvorm opgenomen via een set indicatoren die het ruimtegebruik bepalen. Uiteraard zijn beide interpretaties simultaan in één model op te nemen.

17) Zie rapport H.T.U. van Rijn, t.a.p., blz. 13.

18) Zie J.H.M. Kok, *Hoofddijnen van het integraal model*, CPB, januari 1977 en J.H.M. Kok, *Economische prognoses op lange termijn in b.v. een geïntegreerd model*, CPB, december 1977.

termijn, waarop het model zich richt, is van groot belang voor de keuze van de variabelen binnen dat model en de relaties tussen de variabelen (een lange-termijnmodel verschilt aanzienlijk van een korte-termijnmodel). Op het eerste gezicht lijkt het zinvol om te streven naar een geïntegreerd middel-lange-termijnmodel, aangezien hieraan zowel in het ruimtelijk als het milieubeleid de meeste behoefte bestaat.

• De afbakening van een geografische schaal; naast de keuze van een standaardgebiedindeling kan dit ook worden betrokken op de bestuurlijke organisatievorm, waarin een eventuele uitwerking van een geïntegreerd milieumodel zal plaatsvinden (gecentraliseerd of gedecentraliseerd). Hierop wordt in het vervolg nog teruggekomen.

Mogelijkheden

Op korte termijn zal nader onderzoek moeten worden verricht naar de haalbaarheid van een geïntegreerd milieumodel; er bestaat immers in Nederland nog geen geïntegreerd milieumodel, dat de werkelijkheid kan beschrijven en verklaren. Daarbij zal aandacht moeten worden geschonken aan integratie van een aantal studies of coördinatie met een aantal verwante projecten. Het verdient aanbeveling met een eenvoudige opzet voor enkele regio's te starten. Zo'n weinig ambitieuze opzet voorkomt al te grote verwachtingen. Indien toepassing succesvol blijkt, kan worden gedacht aan een uitbreiding van de opzet: meer variabelen in de profielen, zodat de werkelijkheid beter beschreven kan worden, en/of meer regio's waarop het model kan worden toegepast.

Het geïntegreerde milieumodel kan een positieve bijdrage aan het beleid leveren, indien m.b.v. het model de werkelijkheid redelijk kan worden beschreven en kan worden verklaard en er eventueel zelfs voorspellingen mee kunnen worden gedaan. Daarnaast kan een geïntegreerd milieumodel een ondersteuning betekenen voor een aantal overheidsinstrumenten. Hierbij kan worden gedacht aan de Milieu Effect Rapportage, de te overwegen milieutoeslag in de Wet Investeringsrekening en aan het vaststellen van streekplannen. Op korte termijn zal vermoedelijk een concrete bijdrage aan het beleid moeilijk te realiseren zijn.

Problemen

Het multidisciplinaire karakter van geïntegreerde milieumodellen kan tot diverse problemen leiden; hiervoor werd reeds aandacht geschonken aan de keuzeproblematiek van een ruimtelijke schaal. Sterk generaliserend kan men stellen dat de econoom met zijn „macro-blik” moeite heeft met de „micro-blik” van de ecoloog, en andersom. Daarnaast bestaat er van oudsher verschil in werkmethode; de econoom wordt geacht zo veel mogelijk „hard” te maken, de ecoloog kan een ecosysteem goed beschrijven zonder getallen te noemen. In de geïntegreerde milieumodellen moeten de verschillende disciplines op voet van gelijkwaardigheid worden behandeld. Daarom mag in zo'n model geen poging worden ondernomen om alle effecten in geld uit te drukken. Het GMM doet daar ook geen poging toe. Uitgaande van het streven naar een geïntegreerd milieumodel waarin uiteindelijk naar kwantificering wordt gestreefd, worden al genoeg eisen aan ecologische gegevens gesteld.

Bij een nadere uitwerking van het voorgestelde onderzoek zullen de profielen moeten worden ingevuld. In eerste instantie zullen alleen de belangrijkste variabelen een plaats kunnen krijgen. Indien deze benadering succes heeft, zal het aantal variabelen moeten worden uitgebreid; de samenhang binnen de systemen zal immers voldoende tot uitdrukking moeten komen.

Deze systemen zullen de werkelijkheid zo goed mogelijk moeten beschrijven. Bij invulling van de profielen zal de dataverzameling zeker problemen opleveren. Niet op elk gebied zijn gegevens aanwezig; indien gegevens beschikbaar

zijn, wil dit niet zeggen dat ze zonder meer in het model passen (tellingen op wegen zullen b.v. moeten worden omgerekend tot verkeersstromen); andere gegevens worden slechts incidenteel verzameld.

Indien men zover is gevorderd, zal naar kwantificering van de relaties kunnen worden gestreefd. Op korte termijn zal dit nog niet te realiseren zijn. De belangrijkste problemen concentreren zich misschien rond het gebruik van dit soort modellen door de beleidsvoerder. Er bestaat een zeer reëel gevaar, dat exercities als bovenstaande nog voor de voltooiing reeds in de beleids sfeer zullen worden gebruikt (b.v. het GEM) 19). Er moet immers beleid worden gevoerd. Alvorens het beleid op modellen te baseren, zullen deze eerst in brede kring kritisch geanalyseerd moeten (kunnen) worden.

Daarnaast kan met behulp van een model veel versluierd worden: toetsing en waardering van beleidsvoornemens kunnen gemakkelijk vermengd worden. We zien het als een noodzakelijke voorwaarde dat een model zoveel mogelijk moet onthullen. Dit vereist een presentatie, waarbij een overzicht wordt gegeven van de gevolgen van bepaalde beleidsvoornemens, inzicht wordt gegeven in de betrokken groepen of personen (met de daaruit af te leiden conflictsituaties), de waarderingen die aan het model zijn toegevoegd en ten slotte de, op basis van het voorgaande tot stand gekomen, politieke eindbeslissing.

Slot

In het begin van dit artikel is de wenselijkheid van een grotere mate van integratie en coördinatie van milieu-onderzoek benadrukt. Vervolgens zijn enkele vormen van geïntegreerde milieustudies behandeld, resp. onze benadering, het globaal ecologisch model en het geïntegreerde milieu-onderzoek Rijnmond. Het karakter van enerzijds het GMM en het GEM verschilt duidelijk van het geïntegreerde milieu-onderzoek Rijnmond; in het laatste onderzoek wordt niet primair gezocht naar een modelmatig kader, waarbinnen de interacties kunnen worden beschreven, maar is eerder een praktisch onderzoek naar de beleving van milieuproblemen in het Rijnmondgebied. Het begrip „geïntegreerd” wordt in vergelijking tot de andere studies hier enigszins anders gebruikt en heeft hier eerder betrekking op de veelsoortigheid van factoren, die een bijdrage leveren aan het welzijn van mensen (o.a. milieufactoren).

In het GEM en GMM wordt onder integratie verstaan het samenbrengen van meerdere disciplines binnen een model op basis van gelijkwaardigheid. Qua opzet vertoont het GMM dus meer verwantschap met het GEM, zeker als deze laatste wordt gezien als onderdeel van het WERON (zie fig. 3). In het GEM wordt onderscheid gemaakt tussen het natuurlijk milieu en het artificieel milieu. In het GMM wordt dit niet gedaan. Hierdoor is in het GMM het menselijk gedrag en de daaruit voortvloeiende activiteit in het milieumodel verweven; dit in tegenstelling tot het GEM, waarin het menselijk gedrag expliciet tegenover het natuurlijk milieu kan worden geplaatst. Het verschil berust dus op de wijze, waarop het menselijk gedrag in het model wordt opgenomen, niet in het wel of niet inbouwen van het menselijk gedrag in het model.

Omdat geïntegreerde milieumodellen vooralsnog denkmodellen zijn, is een onderzoek naar de wenselijkheid en de mogelijkheden van deze modellen op zijn plaats. Zo is het op basis van de huidige kennis niet zeker of zinvolle geïntegreerde milieumodellen te realiseren zijn. Het is denkbaar dat bij het opstellen van zo'n model in de praktijk zoveel concessies aan de werkelijkheid moeten worden gedaan, dat het model de

19) W.J. Keurs en E. Meelis, Globaal Ecologisch Model (GEM): woorden en schema's in de strijd tegen de achteruitgang van het natuurlijk milieu, *Natuur en Milieu*, 1977.

Licentie en concurrentie

DRS. J.J. MELTZER*

Van 8 - 12 mei 1978 werd in het Jaarbeursgebouw de beurs Tech-Transfair '78 gehouden, een internationale beurs voor de overdracht van technische kennis. Een dergelijk evenement was een primeur voor Europa. Bij die gelegenheid hield het internationale genootschap van octrooispecialisten de Licensing Executives Society (LES) een conferentie met als onderwerp: „Your licensee — a new competitor?“, waarin vooral werd ingegaan op het risico dat licentiegevers lopen om hun licentienemers als concurrenten op hun eigen afzetmarkt te ontmoeten. Onderstaand artikel is een korte uitwerking 1) van enkele belangrijke gesprekspunten.

Inleiding

Technische kennis is van oudsher een internationaal fenomeen. Geen land is lang centrum van de wereld geweest. Technische kennis heeft een cumulatief karakter en is in een periode van vele eeuwen langzaam opgebouwd. Het is als het ware een voorraad technieken die regelmatig wordt ververst. Het innovatieve proces vertoont tijdsgolven maar een regelmatig cyclisch proces valt er nauwelijks in te onderkennen. Overigens stagneert het verversingsproces bij een aantal tot volle wasdom gekomen industrieproducten. Het verlenen van octrooien is een van de middelen om het innovatieproces te prikkelen. Helaas bezitten ontwikkelingslanden slechts ongeveer één procent van de octrooien. Er is een aantal technische relaties dat de wereld als een web omspant, een net dat in industrielanden veel dichter is geweven dan in ontwikkelingslanden. Er kunnen veranderingen in het web optreden door het overdragen van kennis. Veel kennis wordt echter ten eigen

werkelijkheid slechts zeer globaal kan beschrijven en verklaren. Het opstellen van het model is dan zinloos geworden.

Het verdient o.i. aanbeveling op bescheiden schaal te starten met de uitwerking en toepassing van een geïntegreerd milieumodel voor enkele regio's. Hierdoor zal meer inzicht ontstaan in inhoudelijke problemen (b.v.: is de werkelijkheid te beschrijven zonder sociaal subsysteem?) en praktische problemen. Zo is al enig onderzoek verricht naar de aanwezigheid van gegevens voor het GMM; dit heeft duidelijk gemaakt waar de grootste dataproblemen rijzen en daarmee inzicht verschaft in de dataproblematiek. Voor inhoudelijke en praktische problemen zullen aanvaardbare oplossingen moeten worden gevonden voordat deze modellen een bijdrage aan het beleid kunnen leveren, hetgeen de uiteindelijke doelstelling van beide modellen is. Op korte termijn mag dit zeker nog niet worden verwacht.

J.W. Arntzen
P. Nijkamp
J.B. Opschoor

behoefte ontwikkeld zonder de bedoeling deze over te dragen.

De overdracht van technische kennis is er door de eeuwen heen geweest. In vele gevallen is die overdracht zeer gemakkelijk, namelijk door iemand iets aan te leren. Een voordeel dat verbonden is aan kennisoverdracht (en b.v. niet aan overdracht van kapitaal) is dat de bij de donor aanwezige voorraad niet afneemt, maar eerder toeneemt. Die toeneming kan het gevolg zijn van opgedane ervaring, maar kan ook voortvloeien uit de omstandigheid dat in vele licentiecontracten wordt bedongen dat de licentienemer de door hem uitgedachte verbeteringen terug moet leveren aan de licentiegever („grant back“). Overigens staat de wetgeving dergelijke clauses in contracten niet altijd toe. Er is inzake de eigendom en overdracht van technische kennis een massale normatieve wetgevende activiteit te bespeuren, tot uitdrukking komend in tal van gedragscodes e.d. Op het congres konden voor- en tegenstanders van de codificatie worden beluisterd. De tegenstanders menen dat de overdracht van technische kennis moet worden geregeld in goed en vreedzaam onderling overleg tussen eigenaar en gebruiker van de kennis en niet door overheden. Handel in technische kennis is overigens niet te vergelijken met handel in goederen. Het speelt zich af op andere markten en op ander niveau.

Kennis kan op een aantal wijzen commercieel worden aangewend:

- door zelf een nieuw produkt te vervaardigen of door nieuwe productieprocessen toe te passen;
- door het in licentie geven van octrooien;
- door het verkopen van technische „know-how“;
- door het opzetten van dochterondernemingen die de nieuwe kennis moeten uitbaten;
- door „joint ventures“ op technisch gebied aan te gaan.

Het eerste en het laatste alternatief zijn commercieel gezien van de grootste betekenis. De tussenliggende mogelijkheden zijn minder belangrijk. De meeste kennis wordt ontwikkeld met het doel die ook zelf toe te passen of althans te participeren in de toepassing. Licentiëren is vaak het laatste waaraan wordt gedacht en levert zelden een aantrekkelijk rendement op. Er zijn uiteraard uitzonderingen; in bepaalde sectoren heeft licentie zelfs een zeer grote betekenis.

Aanpassingsproblemen

Overdracht van kennis heeft slechts zin als de ontvanger er iets mee kan doen. Er worden momenteel bezwaren geopperd inzake de kwaliteit van de aangeboden technische kennis. Enkele van de klachten zijn:

* Wetenschappelijk hoofdmedewerker verbonden aan de vakgroep micro-economie van de Universiteit van Amsterdam.

1) Een verslag zal te zijner tijd verschijnen in *Les Nouvelles*, het kwartaalblad van het organiserend genootschap.

- het toepassen van de kennis in de aangeboden vorm creëert onvoldoende werkgelegenheid in het ontvangende land;
- de kennis leidt tot onverantwoord gebruik van grondstoffen;
- de aangeboden technieken maken een te grote import van onderdelen e.d. noodzakelijk;
- de uitvoer vanuit het ontvangende land wordt te weinig gestimuleerd;
- de aangeboden technische kennis wordt in het ontvangende land in onvoldoende mate gediffuseerd;
- er heeft te weinig assimilatie plaats;
- de aangeboden kennis gaat gepaard met een te grote invloed van buitenaf.

Het lijkt gewenst deze kwestie per sector van het ontvangende land te bezien. Bepaalde hoogontwikkelde sectoren zullen kennis van buitenaf zonder meer kunnen aanwenden. In traditionele sectoren zal de kennis vaak zonder meer onbruikbaar zijn en in de tussenliggende sectoren zal de kennis kunnen en moeten worden aangepast. Het verdient dan echter aanbeveling toe te werken naar de techniek die men nodig heeft en niet uit te gaan van de techniek die wordt aangeboden. Het is ook maar de vraag of de grote macht die de overdracht van techniek in handen legt van een plaatselijke technische elite onder alle omstandigheden positief moet worden gewaardeerd. Het is evenmin altijd gewenst dat b.v. kapitalen die i.v.m. grondstofleveranties (aardolie) zijn toegestroomd, bij gebrek aan lokale toepassingsmogelijkheden, na van eigenaar te zijn gewisseld, aan het land van afzending worden geretourneerd.

Er kan op verscheidene manieren worden getracht te bevorderen dat de aangevoerde technische kennis een goede voedingsbodeme vindt. De aanbieder kan proberen zo goed mogelijk aangepaste technieken ter beschikking te stellen. Dit is geen eenvoudige zaak, want aanpassen is een dynamische aangelegenheid en met een eenmalige bijstelling is men niet van de problemen af. Trouwens, werkgelegenheidsoverwegingen, produktieproblemen en afzetbevordering kunnen elk een anderssoortige aanpassing vereisen. De vrager van technische kennis moet zijn wensen nauwkeurig specificeren. Alleen dan kunnen vrager en aanbieder in overleg tot een optimale oplossing komen. Het zal mede van politieke inzichten afhangen welke rol men de overheid bij een en ander wil laten spelen. De overheid en de internationale organen kunnen wel zonder bezwaar ruime en goede voorlichting geven. Initiatieven als de oprichting van de *Consultative Group on Appropriate Industrial Technology* door *Unido* en de instelling van de *Industrial and Technological Information Bank* verdienen zonder meer instemming en de ervaringen met allerlei assimilatieprojecten kunnen met belangstelling tegemoet worden gezien.

Stromen van technische kennis

De „verruftverhuizing” van Noord naar Zuid geniet de laatste decennia veel belangstelling. Er is op dit terrein nog veel werk te doen. De wereld heeft zich ten doel gesteld de ontwikkelingslanden in 25 jaar hetzelfde produktiequantum te doen bereiken als de rijke landen nu. De ontwikkelingslanden zouden daartoe hun produktie moeten verveertenvoudigen. De transacties in technische kennis, in 1975 \$ 11 mrd., zouden moeten vervieftenvoudigen. Momenteel heeft slechts rond tien procent van die transacties betrekking op ontwikkelingslanden. Dat aandeel zou sterk moeten stijgen. Tweederde deel van de wereldbevolking woont in ontwikkelingslanden, maar heeft slechts één procent van de octrooien in handen. Hoewel op het congres de stemmen voor een geforceerde oplossing van dit probleem niet ontbraken, werden er vooral krachtige pleidooien gevoerd voor het zoeken van een uitweg via een dialoog in alle vrijheid tussen de bezitter van de techniek en de aspirant-gebruiker.

Een dergelijke discussie is niet zonder problemen. Ten eerste schiet het juridische apparaat in de ontwikkelingslanden vaak tekort. Daarnaast wordt er in die landen niet altijd evenveel begrip voor industriële eigendom opgebracht. In de derde plaats zal naar nieuwe ondernemingsvormen moeten worden gezocht.

Op het moment vindt de meeste overdracht van kennis plaats in zuidelijke richting. Er is echter genoeg aanleiding te veronderstellen dat achtergebleven sectoren of regio's in industrielanden het nodige zouden kunnen opsteken van de relatief ontwikkelde landen van de derde wereld.

Vanzelfsprekend zijn er verschillen van land tot land. Ten aanzien van kleine landen, zoals de Scandinavische, is opgemerkt dat overdracht van kennis in de vorm van licenties niet zo interessant is i.v.m. het risico van concurrentie door de licentienemer. Japan, zelf een groot consument van technische kennis afkomstig van industrielanden, draagt zeer veel kennis over aan ontwikkelingslanden. In Zuid-Amerika wordt het verkeer van kennis nauwlettend door de overheid geanalyseerd en wordt ingrijpen niet geschuwd.

Veel technische kennis wordt getransfereerd binnen het „technisch web” van de industrielanden. Tachtig procent van de transacties van technische kennis blijft binnen het circuit van de rijke landen.

Zeker in de toekomst mogen wij steeds meer verwachten van steunoperaties tussen ontwikkelingslanden onderling, zeker tussen de landen die er relatief gezien goed voorstaan.

Circa tien procent van de handel in technische kennis heeft betrekking op Oostbloklanden. Oost-Europa verzorgt ongeveer een kwart van de wereldproductie, maar heeft nog een technische achterstand waardoor een beroep op Westerse techniek noodzakelijk is. Oostbloklanden verrichten thans transacties in technische kennis op basis van de internationaal geldende regels en nemen ook deel aan de discussies over de industriële eigendom. Als partners in licentiecontracten hebben Oosteuropese ondernemingen een goede naam, onder meer omdat betalingsverplichtingen stipt worden nagekomen. Oostbloklanden verstrekken ook veel licenties aan het Westen. De meeste uitwisseling van technische kennis waarbij communistische landen zijn betrokken vindt echter tussen die landen onderling plaats.

Licentie en concurrentie

Het kernvraagstuk waar het congres zich mee bezighield was de concurrentieverhouding tussen de licentiegever en de licentienemer op elkaars afzetmarkten. Bestaat de kans dat het verstrekken van een licentie later met verlies van eigen afzet moet worden bekocht? Een vraag die vanwege de huidige economische situatie nog extra gevoelig ligt. Een licentiecontract brengt met zich mee dat geheimen worden gedeeld hetgeen op zich zelf reeds tot toeneming van de concurrentie leidt. Overigens zegt deze uitbreiding van het aantal aanbiedende partijen niet alles, want de licentienemer zal in de regel slechts een deel van het assortiment van de licentiegever in produktie nemen, zodat deze de rest als exportprodukt kan blijven verkopen. Bovendien kan de licentiegever meestal onderdelen e.d. leveren. Het is niet juist exporteren en het in licentie geven zonder meer als alternatieven te zien. Exportmarkten bieden vaak een onzekere toekomst en het is beter een bedrag aan royalties te blijven incasseren dan een markt geheel aan concurrenten te verliezen.

Een min of meer automatische bescherming tegen concurrentie door licentienemers biedt de omstandigheid dat laatstgenoemden door het toepassen van bestaande technische kennis toch nooit de hegemonie op technisch gebied kunnen bereiken.

In vele gevallen is het gevaar van concurrentie door licentienemers verre van denkbeeldig en zal de licentiegever dus trachten zich daartegen veilig te stellen. Een van de mogelijkheden is in het licentiecontract daartoe strekkende voorzieningen op te nemen. Het meest voor de hand liggen dan

natuurlijk afspraken omtrent afzetgebieden. De wetgeving laat dergelijke afspraken echter lang niet altijd toe. Daarover later nog een enkele opmerking. Een mogelijkheid om wettelijke bepalingen te ontlopen kan soms liggen in het elkaar over en weer verstrekken van exclusieve licenties („cross-licensing”), of door het opnemen van samenwerkingsclausules in het contract, dat tot het ontstaan van een „joint venture” kan leiden.

Van land tot land zijn er ook op dit punt natuurlijk belangrijke verschillen. Het verstrekken van licenties aan Oostbloklanden impliceert voor de licentiegever inderdaad het risico daarmee zijn eigen concurrenten aan te kweken („self competition”). Een voordeel voor centraal geleide economieën is dat zij nauwelijks een prijsprobleem hebben en op hun exportmarkten zeer concurrerende verkoopprijzen kunnen vaststellen. Bij de huidige ongunstige conjunctuur is het voor Westerse landen vaak zeer moeilijk de concurrentie uit het Oostblok het hoofd te bieden. Het gevaar van „self competition” mag echter ook niet worden overschat. De communistische landen hebben op het gebied van technische kennis over de gehele lijn een achterstand t.o.v. het Westen en ze zijn opvallend langzaam in het toepassen van nieuwe technieken die zij „importeren”. Landen als China hebben bovendien een gigantische thuismarkt te bedienen en dienen zich ook niet onmiddellijk aan als exporteur op grote schaal. Westerse ondernemingen kunnen intussen met de ontvangen royalties onderzoek financieren om langs die weg de eigen technische voorsprong te consolideren of te vergroten.

In concrete gevallen is de nodige vindrijkheid ontplooid om oplossingen te zoeken die alle betrokkenen voordeel brengen. Zo heeft de Franse automobielfabriek Citroën een samenwerkingscontract afgesloten met Roemenië, waarbij werd overeengekomen dat de wagens die in Roemenië worden geproduceerd niet de gebruikelijke modellen zijn, zodat Citroën deze auto's in Frankrijk als extra model kan verkopen. Bovendien werden bevredigende afspraken over de verdeling van markten gemaakt.

Voor Japan geldt dat gedurende de looptijd van een licentiecontract nog wel voorzieningen te treffen zijn die de licentiegever op bepaalde markten tegen concurrentie door de licentienemer in bescherming nemen.

De Amerikaanse antitrust-wetten accepteren de wens van de licentiegevers om hun eigen thuismarkt en andere markten waar zij reeds opereerden voordat zij licenties uitgaven, voor zich zelf te reserveren. De zogenoemde „rule of reason” kan worden gehanteerd om gedurende een beperkte periode bescherming te verkrijgen. Een kartelachtig verdelen van wereldmarkten is echter verboden.

De Europese wetgeving is in enkele opzichten strenger dan de Amerikaanse, die overigens als voorbeeld ertoe diende. Bepaalde gedragscodes zoals die bijvoorbeeld in Zuid-Amerika gelden, laten territoriale afbakeningsafspraken nauwelijks toe.

Multinationale ondernemingen

Het fenomeen multinationale onderneming is nauw verweven met de relatie tussen licentie en concurrentie, al was het maar omdat multinationals 90% van alle geldige octrooien bezitten. De handel in technische kennis met ontwikkelingslanden is voor 90%, die met industrielanden voor 60% in handen van multinationale ondernemingen. Het is duidelijk dat ook in de naaste toekomst de multinational een belangrijke leverancier van technische kennis zal blijven. De ter beschikking gestelde techniek is voor de gebruiker niet altijd even relevant omdat de kennis binnen de multinationale onderneming en in overeenstemming met de doelstelling van die onderneming is ontwikkeld en daarom nog niet geschikt behoort te zijn bijvoorbeeld voor toepassing in ontwikkelingslanden. De multinationale ondernemingen opereren volgens eigen spelregels waar derden weinig vat op hebben. Het is daarom misschien niet zo verwonderlijk dat met betrekking tot multinationale ondernemingen op internationaal vlak ge-

dragscodes zijn opgesteld en nog worden ontwikkeld. Er wordt overigens wel gesuggereerd dat het verschijnsel multinationale onderneming op de terugweg is en dat menige onderneming in plaats van elders directe investeringen te verrichten de weg van de uitgifte van licenties weer opzoekt. Ook wordt er soms een tendens bij dochters van multinationals waargenomen om zich ten opzichte van het moederbedrijf te verzelfstandigen.

Joint ventures

Hoewel „joint ventures” dikwijls zijn gelieerd aan multinationale ondernemingen verdienen zij afzonderlijke aandacht omdat er nog betrekkelijk weinig over bekend is. Op de conferentie kwamen „joint ventures” onder meer naar voren als een oplossing voor de dreigende concurrentie van de zijde van licentienemers en ook als een van de alternatieven waarlangs technische kennis kan worden benut, met name als een monopoliepositie kan worden gerealiseerd.

Velen achten het aangaan van een „joint venture” aantrekkelijker dan een uitgifte van licenties. Een toenemende populariteit van de „joint venture” bij de „bedenkers” van vernieuwingen mag worden verwacht. Vele technische verbeteringen worden niet in het grootbedrijf geconcipieerd, maar in kleinere ondernemingen die geen rechtstreekse toegang tot internationale markten hebben. Het kleinbedrijf is geneigd „joint ventures” aan te gaan om aldus zelf te worden ontheven van de organisatie van marketing en distributie. „Joint ventures” kunnen behalve voor ontwikkelingslanden ook voor industrielanden voordelen bezitten, en behalve voor het kleinbedrijf ook voor grote ondernemingen. De ervaring leert trouwens dat „peetouders” van „joint ventures” grote verschillen in omvang vertonen.

Kleine en middelgrote ondernemingen

De hierboven reeds aangehaalde en betrekkelijk grote vernieuwingsdrang van kleine ondernemingen zou door de overheid kunnen worden uitgebuit door in haar aankoopbeleid van goederen en diensten vooral het kleinbedrijf een grotere kans te geven. Overigens wordt de kleine onderneming ook als „afnemer” van technische kennis genoemd. Vele multinationale ondernemingen zijn omgeven door een krans van kleinere lokale ondernemingen die voor hun behoefte aan technische kennis op de „grote broer” terugvallen. Als intermediair bij de overdracht van kennis is het kleinbedrijf omdat het zo dicht bij de markt staat, vaak zeer geschikt.

Juist in deze tijden van relatieve stagnatie is die positie uiterst belangrijk; het juist inspelen op de vraagzijde van de markt is van eminent belang. De vraag of licentie een „market pull” dan wel een „market push” fenomeen is blijft hierbij open; duidelijk is wel, dat er dringend behoefte is aan informatie inzake de wensen van de ontvangende partij.

Conclusies

Ten eerste is er een taak weggelegd voor de octrooispecialisten. Octrooikundigen kunnen een belangrijke functie vervullen bij het specificeren van de wensen van vragers naar technische kennis. Zij kunnen een sleutelrol hebben bij de overdracht van die kennis. Misschien moeten zij ter wille daarvan zelfs iets dichter naar de afnemer toe. Men zou bijvoorbeeld kunnen denken aan regionale conferenties. Binnen het land dat de kennis wil afnemen zouden zij zich speciaal moeten richten op de omvangrijke intermediaire sector waar een gemiddeld niveau van ontwikkeling is bereikt. Binnen de onderneming die de kennis bezit zouden zij zo dicht mogelijk bij de marketingafdeling moeten worden geplaatst. Aan de verwervingszijde van de kennis mogen zij de kleine en middelgrote ondernemingen niet over het hoofd zien.

Transities van inactieve werknemers in de sociale verzekeringen

DRS. J.H. VON EIJE*

Eind 1975 bestond de totale niet-actieve beroepsbevolking uit 886.000 personen: 195.000 werklozen, 351.000 zieken en 340.000 arbeidsongeschikten. Onderstaand artikel gaat nader in op de aard van de toetreding tot en de uittreding uit het bestand van de niet-actieven. De schrijver besluit met een bespreking van de oorzaken van de gesignaleerde transities en van de grote verschillen, die tussen de bedrijfsverenigingen blijken op te treden.

Inleiding

Volgens de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) is de totale niet-actieve beroepsbevolking van 498.000 eind 1968 gestegen tot 886.000 per ultimo 1975 1). Voor 1975 bestaat dit aantal uit 195.000 werklozen, 351.000 zieken en 340.000 arbeidsongeschikten. Deze cijfers geven echter geen volledig inzicht in het karakter van de inactiviteit. Immers, inactiviteit is niet een persoonsgebonden eigenschap, zoals bijvoorbeeld ras en geslacht. Slechts op een bepaald tijdstip kan men de niet-actieve personen van de beroepsbevolking aanwijzen; in de loop der tijd zal de groep der inactieven evenwel voor een groot gedeelte uit verschillende personen bestaan. Toetredingen tot het bestand der inactieven, evenals uittredingen uit dit bestand, zijn mogelijk en komen soms zelfs frequent voor (zieken en seizoenwerklozen). Dit betekent dat men, om een meer volledig inzicht in het niveau van de inactiviteit te verkrijgen, een onderscheid dient te maken tussen het aantal personen dat met inactiviteit wordt geconfronteerd en de duur van de inactiviteit 2).

In dit artikel worden voor de 26 bedrijfsverenigingen en voor geheel Nederland transitie matrices voor de inactieve werknemers met een uitkering uit hoofde van de Werkloosheidswet, de Ziektewet en de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering gepresenteerd. Hierdoor wordt een overzicht verkregen van de aantallen personen, die gedurende een

bepaalde periode toetreden tot de drie bestudeerde categorieën uitkeringsgenietenden en van de aantallen personen, die uit deze categorieën uittreden. Tevens geeft de transitie matrix aan, waar de instromers in het inactiviteitsbestand vandaan komen en waarheen de uitstroom uit het inactiviteitsbestand zich richt. Alvorens de transitie matrices voor de inactieve werknemers in de sociale verzekeringen te presenteren, wordt een theoretische transitie matrix en de daaruit te berekenen gemiddelde duur der inactiviteit besproken. Het artikel besluit met een bespreking van de oorzaken van transities in en uit de uitkeringsbestanden en van de grote verschillen, die tussen de bedrijfsverenigingen blijken op te treden 3).

De transitie matrix en de gemiddelde verblijfsduur

Een transitie matrix tracht inzicht te geven in de wijze

* De schrijver is wetenschappelijk medewerker bij de afdeling macro-economie van het Economisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Hij is de heren Drs. L. Hamminga, Prof. Dr. C. K. F. Nieuwenburg, Drs. J. G. H. van Oortmerssen, H. J. Pettersen en Drs. J. J. Siegers erkentelijk voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

1) Zie Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *De verdeling en de waardering van arbeid*, 's-Gravenhage, 1976, blz. 15. Als referentiejaar is 1975 gekozen, dit in aansluiting op de overige cijfers, waarvan sommige op het moment van schrijven niet over een meer recente periode beschikbaar waren.

2) Dit is met name voor de werkloosheid benadrukt door W. Siddré, *De duur van de werkloosheid, deel I*, Instituut voor economisch onderzoek, Rotterdam 1976. Voor een stationair werkloosheidsbestand geldt dat het niveau van de werkloosheid (U) wordt bepaald door het aantal personen dat werkloos wordt (I) (= het aantal personen dat de werkloosheid beëindigt) en door de gemiddelde verblijfsduur in het werkloosheidsbestand (d): $U=I \times d$. Ook kan men echter voor zieke en arbeidsongeschiktheid het niveau van de inactiviteit benaderen, door de totale in- of uitstroom (I) te vermenigvuldigen met de gemiddelde inactiviteitsduur.

3) Onder een transitie wordt een overgang tussen twee elkaar uitsluitende bestanden verstaan; onder een stroom wordt het aantal transities gedurende een bepaalde periode verstaan.

Ten tweede kan worden gewezen op het gevaar dat in de hitte van de discussie over de vraag of licentie concurrentie oproept, de grote betekenis van die vraag op zich zelf licht op de achtergrond kan raken. Die betekenis gaat namelijk ver uit boven het belang voor de rechtstreeks betrokkenen. Concurrentie heeft namelijk banden met werkgelegenheid en werkgelegenheid is een van de kernpunten van de welvaart. Van oudsher is getracht in investeringen een antwoord te zoeken op de door werkloosheid opgeroepen vragen. Investerings brengen echter geen arbeidsplaatsen meer met zich.

Innovatie werd een nieuw wachtwoord. De producent heeft wel degelijk oog voor werkgelegenheidsproblemen. Het vormt voor hem een van de motieven eerst in het eigen land te willen produceren en later eventueel af te zien van licentie als dat concurrentie zou induceren. Vanzelfsprekend is ook de vakbeweging alert i.v.m. de bedreiging die een dergelijke concurrentie zou kunnen inhouden voor de werkgelegenheid. Verder onderzoek ter vergroting van het inzicht in de werkgelegenheidseffecten blijft dringend geboden.

J.J. Meltzer

waarop mutaties in een bepaald bestand (bijvoorbeeld het werkloosheidsbestand) gedurende een bepaalde periode ontstaan. Daartoe wordt aangegeven hoe groot de stromen in, binnen en uit dat bestand gedurende de betreffende periode zijn. Tevens wordt daarbij aangegeven waarvan en waarheen respectievelijk de instroom en de uitstroom plaatsvinden. We definiëren de transitie matrix $[i, j]_t$ voor periode t als een $n \times n$ matrix. Het element $(i, j)_t$ uit de transitie matrix geeft aan uit welk bestand (I) de uitstroom heeft plaatsgevonden en in welk bestand (J) de toetreding plaats had, alsmede hoe groot gedurende periode t deze stroom was. Anders gezegd: $(i, j)_t$ geeft weer hoeveel van de personen die vroeger in bestand I verbleven, gedurende periode t tot bestand J zijn gaan behoren.

De matrix $[i, j]_t$ vertegenwoordigt dus een proces, dat de n niveaus van deze bestanden per primo van periode t omzet in n niveaus van deze bestanden per ultimo van periode t . De mutatie (m) in het niveau van bestand K in periode t , die volgens de bovenstaande omschrijving van de transitie matrix resulteert, is: $m_{kt} = \sum_{i=1}^n (i, k)_t - \sum_{j=1}^n (k, j)_t$, oftewel de som van alle instromers gedurende periode t minus de som van alle uitstromers in periode t .

Met behulp van bovenstaande formule is het ook mogelijk aan te geven, wat het verschil is tussen een analyse van de inactiviteit gebaseerd op bestandsmutaties en een analyse gebaseerd op de transitie matrix. Bestandsmutaties kunnen slechts een gedeeltelijk inzicht geven in de ontwikkeling van de inactiviteit. Immers aan de n mutaties in de n bestanden van matrix $[i, j]$ liggen per periode n^2 stromen ten grondslag. Een bestudering van deze n^2 stromen zal een meer compleet beeld opleveren van de ontwikkelingen in de inactiviteit dan de bestudering van de n bestandsmutaties. De toepassing van analyses gebaseerd op de transitie matrix wordt echter tegengegaan door een gebrek aan gegevens. Immers, voor dezelfde kwaliteit der data (qua frequentie van publicatie, mate van verfijning en desagregatie) heeft men bij een transitie matrix-analyse gemiddeld per bestand $n-1$ méér waarnemingen nodig dan bij een analyse op basis van bestandsmutaties. Het is dan meestal ook slechts mogelijk onder stringente veronderstellingen voor jaarcijfers en voor geaggregeerde data transitie matrices op te stellen.

Elk transitie matrix heeft n blijfstromen $\{(k, k)_t, j = i = k\}$ die aangeven hoeveel van de personen die per primo van periode t in bestand K aanwezig waren, aan het eind van periode t nog in bestand K aanwezig zijn. Uit de blijfstroom van bestand K in periodet in een stationair bestand ($m_{kt} = 0$), kan men de blijfproportie of blijfkans (p_{kt}) berekenen door de blijfstroom te delen door het totale aantal intredingen ($\sum_{i=1}^n (i, k)_t$), zodat geldt: $p_{kt} = (k, k)_t / \sum_{i=1}^n (i, k)_t$

Deze blijfkans geeft weer, hoe groot de kans voor al de intreders is, om gedurende periode t in het bestand te blijven. Uit de blijfkans kan men vervolgens berekenen, hoe groot de gemiddelde verblijfsduur in het bestand der inactieven zal zijn. De kans om na de aanvang van de inactiviteit na r perioden (met lengte h) het bestand der inactieven weer te verlaten heeft in het discrete geval een geometrische verdeling. De gemiddelde verblijfsduur in het bestand der inactieven (d_k), wordt — onder de veronderstelling dat p_{kt} in de loop der tijd niet verandert —: $d_k = (1/1-p_{kt}) \times h$ 4).

Ten einde bovenstaande wiskundige exercities te verduidelijken, wordt in het navolgende hoofdstuk de transitie matrix-benadering toegepast voor de stromen inactieve werknemers, die vanwege hun inactiviteit uitkeringen ontvangen uit hoofde van de sociale verzekeringen. Kennis van de aantallen transitie voor deze groepen kan een beter inzicht geven in de wijzigingen van de bestanden der uitkeringsgenietenden, in de toename van het aantal inactieve leden van de beroepsbevolking en uiteindelijk ook in de toename van de kosten van het stelsel van sociale zekerheid.

De transitie matrix voor inactieve werknemers in de sociale verzekeringen

Uit bovenstaande beschrijving van een transitie matrix blijkt, dat men in principe een keuze kan maken uit het aantal bestanden, de lengte van de periode en de groepen waarvoor men transitie wil bestuderen. In de praktijk wordt deze keuze echter beperkt door een gebrek aan gegevens. Ook al komen er langzamerhand voor enkele groeperingen uit de inactieve beroepsbevolking cijfers beschikbaar, toch betreft dit slechts mutaties in één bestand voor transitie in een 2×2 -matrix 5). In dit artikel worden stromen op jaarbasis gepresenteerd voor drie bestanden in een 5×5 -matrix. De drie bestanden hebben betrekking op de uitkeringsgenietende werknemers in de Werkloosheidswet (WW), de Ziektewet (ZW) en de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO). De transitie worden bestudeerd in een 5×5 -matrix, door naast de drie genoemde bestanden ook het bestand der actieve beroepsbevolking (A) en het restbestand (R) op te nemen 6). Bij deze benadering worden nog wel grote groepen van de inactieve beroepsbevolking buiten beschouwing gelaten, zoals de langdurig werklozen (niet in de WW), de werkloze schoolverlaters (in de Rijksgroepsregeling werkloze werknemers (RWW)), de arbeidsongeschikte zelfstandigen (na 1 oktober 1976 in de algemene arbeidsongeschiktheidswet (AAW)) en de niet-uitkeringsgenietenden 7). Een verfijning is echter, dat voor de 26 bedrijfsverenigingen transitie matrices kunnen worden berekend. De gehanteerde transitie matrix ziet er als volgt uit:

Matrix 1. De theoretische transitie matrix voor inactieve werknemers in de sociale verzekeringen

Jaar-basis	A	WW	ZW	WAO	R	S
A	a,a a)	a,ww b)	a,zw b)	a,wao c)	a,r a)	a,s a)
WW	ww,a d)	ww,ww c)	ww,zw b)	ww,wao c)	ww,r b)	ww,s d)
ZW	zw,a b)	zw,ww c)	zw,zw c)	zw,wao b)	zw,r c)	zw,s b)
WAO	wao,a b)	wao,ww c)	wao,zw c)	wao,wao b)	wao,r b)	wao,s b)
R	r,a a)	r,ww c)	r,zw c)	r,wao b)	r,r a)	r,s a)
S	s,a a)	s,ww b)	s,zw b)	s,wao b)	s,r a)	s,s a)

- a) Stromen onbekend.
 b) Stromen onder bepaalde veronderstellingen (zie tekst) bekend en niet nul.
 c) Stromen onder bepaalde veronderstellingen (zie tekst) bekend en nul.
 d) Stromen die worden gepubliceerd.

4) De verdeling is: $(p_{kt})^{r-1} (1-p_{kt})$ en de verwachting van deze verdeling is: $(1/1-p_{kt})$, zie Siddré, op cit., blz. 34.

5) Voor de werkloosheid zijn inschrijvingen in het werklozenbestand en de uitstroom uit dit bestand op jaarbasis gepubliceerd (zie Ministerie van Sociale Zaken, *Nota langdurig werklozen*, 's-Gravenhage, 1976, blz. 13). Eveneens zijn de instroom en de uitstroom van verschillende groepen periodieke bijstandontvangenden op kwartaalbasis bekend (zie Centraal Bureau voor de Statistiek, *Sociale maandstatistiek*, diverse jaargangen).

6) Het restbestand (R) omvat alle personen, die noch tot de actieve beroepsbevolking noch tot de WW-, ZW- en WAO-uitkeringsgenietenden behoren. Ook personen die overlijden worden geacht tot het restbestand te zijn toegetreden. Aan elke transitie matrix kan bovendien een sommatiebestand (S) worden toegevoegd. De uitstroom (s, k) uit dit bestand naar een ander bestand (K) omvat de totale instroom (inclusief de blijfstroom) in bestand K gedurende periode t

en komt overeen met $\sum_{i=1}^n (i, k)_t$. Mutatis mutandis komt $(k, s)_t$ overeen

met $\sum_{j=1}^n (k, j)_t$. De mutatie in bestand K gedurende periode t is dan ook

gelijk aan het verschil tussen $(s, k)_t$ en $(k, s)_t$: $m_{kt} = (s, k)_t - (k, s)_t$. 7) Voor een indicatie van de stromen binnen de verschillende werkloosheidsbestanden gedurende 1970 wordt men verwezen naar: Sociaal Economische Raad, *Advies inzake de financiële positie van langdurig werklozen*, 's-Gravenhage, 1975, bijlage 1, blz. 7.

Uit de voetnoten van matrix I blijkt, dat slechts één van de 25 mogelijke stromen binnen de transitie-matrix wordt gepubliceerd. Onder bepaalde veronderstellingen kunnen evenwel 20 extra stromen binnen de transitie-matrix worden berekend of benaderd. Tevens zijn de totale instroom en de totale uitstroom voor de drie uitkeringsbestanden bekend of te berekenen, waardoor ook de mutaties in de drie bestanden kunnen worden berekend.

Veronderstellingen

Alvorens de transitie-matrices voor geheel Nederland en voor de 26 bedrijfsverenigingen te presenteren, worden de veronderstellingen, die zijn gebruikt bij de berekening van de stromen, besproken. De aandacht wordt slechts gericht op die stromen, die mutaties in de bestanden van de WW, de ZW en de WAO veroorzaken.

De belangrijkste veronderstelling omtrent de stromen in en uit het WW-bestand is, dat de blijf-stroom in dit bestand nul is. De reden hiervoor is, dat men (afgezien van de gedeeltelijk-werklozen) wettelijk hoogstens een half jaar uitkeringsgenietend kan zijn uit hoofde van de WW. Omdat de periodenlengte (h) voor de hier gepresenteerde transitie-matrix één jaar is, kunnen de WW-uitkeringsgenietenden, die per ultimo van het voorafgaande jaar een uitkering genoten uit hoofde van de WW, niet per ultimo van het huidige jaar nog steeds in het WW-bestand aanwezig zijn: $(ww, ww) = 0$. Ook bijvoorbeeld de seizoenwerklozen, die zowel per ultimo van het voorgaande jaar als per ultimo van het huidige jaar een uitkering uit hoofde van de WW kunnen genieten, komen niet in de blijf-stroom, die een permanent verblijf in het bestand registreert, tot uiting, maar komen achtereenvolgens in de uitstroom uit en de instroom in het WW-bestand voor.

In het jaarverslag van het Algemeen Werkloosheidsfonds worden die beëindigingen van de WW-uitkering gepubliceerd, die worden veroorzaakt doordat de betreffende werkloze werknemers een uitkering krijgen uit hoofde van de ZW, de WAO of andere door de minister aan te wijzen uitkeringen. In dit artikel is verondersteld, dat dit — gezien de wettelijke structuur — meestal een ZW-uitkering zal zijn. Daarom is de stroom (ww, wao) op nul gesteld en zijn de aantallen personen, voor wie de WW-uitkering werd beëindigd vanwege het verkrijgen van een andere uitkering, gehanteerd als benadering voor de stroom (ww, zw) .

Omdat de totale uitstroom uit het WW-bestand (ww, s) bekend is, evenals de stroom (ww, a) , kan men onder de gemaakte veronderstellingen de stroom vanuit het WW-bestand naar het restbestand (ww, r) berekenen. In deze stroom is de categorie van de langdurig werklozen, die het maximale aantal WW-uitkeringsdagen hebben bereikt, het grootst.

Met betrekking tot de instromen in het WW-bestand is verondersteld, dat de transities vanuit de ZW naar de WW gering in aantal zijn, omdat het niet mogelijk is een wegens ziekte arbeidsongeschikte werknemer binnen twee jaar te ontslaan. Echter, ook voor zieke werknemers dreigen bedrijfssluitingen en zullen ook de voormalig werkloze werknemers, die via de stroom (ww, zw) in het ZW-bestand zijn gekomen, bij herstel de tegenovergestelde overgang maken. Toch is de stroom (zw, ww) evenals de stroom (wao, ww) — door gebrek aan gegevens — verondersteld gelijk te zijn aan nul.

De stroom (r, ww) is gelijkgesteld aan nul, omdat men om uitkeringsgenietend te worden uit hoofde van de WW aan bepaalde criteria moet voldoen. Hiertoe behoort onder meer, dat men in de periode direct voorafgaande aan de werkloosheid bij een bedrijfsvereniging moet zijn verzekerd als werknemer, waartoe tevens de uitkeringsgenietenden uit hoofde van de WW en de ZW worden gerekend. Intredingen vanuit het restbestand zullen hierdoor zeldzaam zijn.

Onder de gemaakte veronderstellingen, i.c. $(ww, ww) = (zw, ww) = (wao, ww) = (r, ww) = 0$, behoren al de toekennin-

gen van een WW-uitkering tot de stroom (a, ww) . Deze stroom is gelijk aan de totale instroom in het WW-bestand (s, ww) .

Evenals bij het WW-bestand is de belangrijkste veronderstelling omtrent de stromen in en uit het ZW-bestand, dat de blijf-stroom in het ZW-bestand (zw, zw) nul is. Deze veronderstelling kan op dezelfde gronden worden gemotiveerd. Uit hoofde van de ZW is men namelijk (afgezien van de ononderbroken opeenvolging van zwangerschaps- en bevallingsuitkeringen met een normale ziekte-wetuitkering) hoogstens één jaar uitkeringsgenietend. De meeste uitkeringsgenietenden, die per ultimo van het voorafgaande jaar een uitkering uit hoofde van de ZW ontvingen, kunnen dientengevolge niet tot het einde van het verslagjaar ononderbroken een ZW-uitkering hebben genoten, waardoor de blijf-stroom op jaarbasis nul wordt. Dit heeft tot gevolg, dat de stroom (s, zw) slechts nieuwe intreders in de Ziekte-wet registreert, een stroom, die wordt gepubliceerd in het Verslag van de Ziekengeldverzekering.

De stroom (wao, zw) is niet mogelijk, omdat de WAO-uitkeringsgenietenden niet zijn verzekerd voor de Ziekte-wet: $(wao, zw) = 0$. Eveneens op dezelfde gronden als bij de Werkloosheidswet is verondersteld, dat de intredingen vanuit het restbestand naar het ZW-bestand zeldzaam zijn, doordat men ook voor de Ziekte-wet moet zijn verzekerd als werknemer, zodat $(r, zw) = 0$.

Onder bovenstaande veronderstellingen valt nu de instroom in het ZW-bestand vanuit de actieve beroepsbevolking (a, zw) te berekenen: $(a, zw) = (s, zw) - (ww, zw)$.

Door het ontbreken van gegevens omtrent het totaal aantal uittredingen uit het ZW-bestand, is verondersteld, dat dit aantal gelijk is aan het totaal aantal intredingen in het ZW-bestand: $(zw, s) = (s, zw)$. Een indicatie omtrent de mate waarin aan deze stringente veronderstelling wordt voldaan, kan men verkrijgen uit de gegevens verstrekt door het Nederlands Instituut voor Praeventieve Geneeskunde TNO (NIPG). Volgens de verzuimstatistiek van het NIPG bedroeg het aantal herstelmeldingen uitgedrukt in het aantal verzuimmeldingen in 1975 99,7%.

Verder is — eveneens door een gebrek aan gegevens — verondersteld, dat er slechts twee manieren zijn om de ZW-uitkering te beëindigen, namelijk óf door uittreding door herstel (hetgeen tevens inhoudt, dat men weer als actief werknemer gaat participeren) tot uiting komend in de stroom (zw, a) óf door uittreding door het overschrijden van de maximale termijn van de ZW-uitkering, met aansluitend het recht op een WAO-uitkering, tot uiting komend in de stroom (zw, wao) . Dit impliceert dat de uittredingen vanuit het ZW-bestand naar het restbestand, bijvoorbeeld veroorzaakt door overlijden, zijn verwaarloosd: $(zw, r) = 0$.

De stroom (zw, wao) is benaderd op basis van de stroom van die intreders in de WAO, aan wie een WAO-uitkering met ingang van een datum in het bestudeerde jaar (hier 1975) is toegekend. Deze transities worden gepubliceerd in het jaarverslag van het Arbeidsongeschiktheidsfonds. Deze benadering van de stroom (zw, wao) kan worden verdedigd, door het feit dat vrijwel allen die een ZW-uitkering genieten voor de WAO zijn verzekerd (met uitzondering van de wegens ziekte arbeidsongeschikte werknemers ouder dan 65 jaar). Opgemerkt zij, dat in de stroom (zw, wao) tevens die groepen WAO-intreders zijn opgenomen, die geen recht hebben op een ZW-uitkering, maar die wel zijn verzekerd uit hoofde van de WAO, zoals bijvoorbeeld WWV-uitkeringsgenietenden en praktikanen. Onder de bovenstaande veronderstellingen omtrent de stromen uit het ZW-bestand kan men de stroom (zw, a) berekenen: $(zw, a) = (s, zw) - (zw, wao)$.

In het jaarverslag van het Arbeidsongeschiktheidsfonds worden cijfers gepubliceerd omtrent de grootte van de groep van personen, aan wie in het verslagjaar een WAO-uitkering is toegekend, maar die in het verslagjaar tevens weer werd gestopt. Het aantal herintredingen in het arbeidsproces vanuit het WAO-bestand (wao, a) wordt hiermee benaderd. Dit, omdat bij deze categorie uittreders uit het WAO-bestand het

aantal personen dat was hersteld (of waarvan de arbeidsongeschiktheid was geschat op minder dan 15%) 64% bedroeg. Omdat het bovendien niet mogelijk is arbeidsongeschikte werknemers binnen twee jaar na de aanvang van de arbeidsongeschiktheid te ontslaan, kan men veronderstellen, dat deze herstelde groep weer tot de actieve beroepsbevolking is gaan behoren. Van de overige groepen van personen waarvan de WAO-uitkering werd beëindigd (intreders uit voorafgaande jaren, die veelal reeds meer dan twee jaar arbeidsongeschikt waren) was het aantal herstelden (inclusief de minder dan 15% arbeidsongeschikten) slechts 24%. Omdat bovendien reeds veel van deze herstelden kunnen zijn ontslagen, is de stroom vanuit de WAO naar het restbestand (wao,r) benaderd door de groep „WAO-beëindigers”, die in de voorgaande jaren zijn ingetreden.

De blijfstromen in het WAO-bestand kan worden berekend, door de aantallen aanwezig in het WAO-bestand per primo van de verslagperiode (WAO_p) te verminderen met de aantallen WAO-beëindigingen van personen, die in de voorafgaande jaren zijn toegetreden tot het WAO-bestand, zodat (wao,wao) = (WAO_p - (wao,r)).

De aantallen intreders in het WAO-bestand, die niet via de stroom (zw,wao) tot het WAO-bestand zijn gaan behoren, worden weergegeven door de stroom (r,wao). Deze stroom is berekend uit de aantallen intreders in het WAO-bestand, die met terugwerkende kracht (met ingang van een datum voorafgaand aan het verslagjaar) een WAO-uitkering kregen toegerekend.

Door optelling van al de nu bekende WAO-stromen, kan ook de totale instroom in het WAO-bestand (s,wao) en de totale uitstroom uit het WAO-bestand (wao,s) worden berekend: (s,wao) = (zw,wao) + (wao,wao) + (r,wao), en (wao,s) = (wao,a) + (wao,wao) + (wao,r).

Uit al de besproken transitie-ten zamen kan men ten slotte de mutaties in het WW-, het ZW- en het WAO-bestand gedurende de bestudeerde periode berekenen, door de totale instroom in deze bestanden te verminderen met de totale uitstroom uit deze bestanden, zodat geldt: $m_{ww} = (s,ww) - (ww,s)$, $m_{zw} = (s,zw) - (zw,s)$ en $m_{wao} = (s,wao) - (wao,s)$.

Een aanzet

Onder de hier gemaakte veronderstellingen kan de transitie-matrixbenadering dienen als een eerste aanzet om tot een beter inzicht in de stromen in, binnen en uit de inactiviteit te komen. Indien meer stromen binnen de transitie-matrix worden gepubliceerd, zal de waarde van de transitie-matrixbenadering worden vergroot, doordat het aantal veronderstellingen met betrekking tot de stromen dan kan worden verminderd. Door een meer gedetailleerde registratie en — voor zover aanwezig — door een meer uitgebreide publicatie van het beschikbare cijfermateriaal, kan het inzicht in de inactiviteit sterk worden verbeterd. Hierbij hoeft men niet alleen te denken aan cijfermateriaal dat het aantal noodzakelijke veronderstellingen doet afnemen, maar ook aan cijfermateriaal dat de transitie-matrixbenadering over kortere perioden (bijvoorbeeld een maand) mogelijk maakt of aan cijfermateriaal dat een opsplitsing (bijvoorbeeld naar leeftijd of geslacht) van de bestudeerde transitie-matrix toelaat. Deze verfijnde registratie en publicatie van cijfermateriaal zou wellicht door de Sociale Verzekeringsraad in samenwerking met de bedrijfsverenigingen kunnen worden verzorgd. Ten slotte zou men ook kunnen denken aan een verdere opsplitsing van zowel het bestand der actieve beroepsbevolking (bijvoorbeeld in loontrekkenden en zelfstandigen) als van het restbestand (bijvoorbeeld in de categorieën uitkeringsgenietenden uit hoofde van de Algemene ouderdomswet, de Algemene arbeidsongeschiktheidswet, de Wet werkloosheidsvoorziening en de Rijksgroepsregeling werkloze werknemers). Hiertoe zullen echter niet alleen de Sociale Verzekeringsraad en de bedrijfsverenigingen, maar ook het Centraal Bureau

voor de Statistiek (CBS), het Ministerie van Sociale Zaken en het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk tot een verdere registratie en publicatie moeten overgaan.

De transitie-matrix voor Nederland

Op basis van bovenstaande veronderstellingen is uit de drie jaarverslagen van de sociale verzekeringsfondsen de transitie-matrix voor de inactieve werknemers in de sociale verzekeringen berekend. Matrix 2 presenteert voor geheel Nederland de stromen van inactieve werknemers in, binnen en uit de drie hier bestudeerde sociale verzekeringsbestanden over 1975. Hiermee wordt inzicht verkregen in de totale ontwikkeling van de stromen binnen de transitie-matrix en van de totale mutaties in de WW-, ZW- en WAO-bestanden in 1975.

Matrix 2. De transitie-matrix voor inactieve werknemers in de sociale verzekeringen, geheel Nederland, 1975

1975	A	WW	ZW	WAO	R	S
A	-	479.297	3.873.752	0		
WW	303.893	0	9.881	0	92.792	406.566
ZW	3.821.205	0	0	62.428	0	3.883.633
WAO	4.642	0	0	280.311	32.427	317.380
R	-	0	0	10.677		
S	-	479.297	3.883.633	353.416		

Uit matrix 2 blijkt, dat in 1975 479.297 werknemers uitkeringsgenietend werden uit hoofde van de WW. Dit aantal is groter dan twee keer het gemiddelde aantal WW-uitkeringsgenietenden in 1975, hetgeen impliceert, dat de gemiddelde uitkeringsduur voor de WW korter is dan de maximale WW-uitkeringsduur van een half jaar (8). Van de WW-uitkeringsgenietenden in 1975 waren 303.893 korter dan een half jaar zonder werk. Van de overige WW-uitkeringsgenietenden, die hun uitkering beëindigd zagen, kregen 9.881 een andere uitkering (veelal een ZW-uitkering). De groep WW-uitkeringsgenietenden die in het restbestand terecht kwam (92.792) bestond voor 76% uit personen, die langer dan een half jaar een uitkering genoten. Doordat de totale instroom in het WW-bestand (479.297) de totale stroom uit het WW-bestand (406.566) overtrof, nam het aantal WW-uitkeringsgenietenden toe met 72.731.

Hoewel het aantal nieuwe intredingen in het WW-bestand reeds aanmerkelijk hoger ligt dan het gemiddelde aantal WW-uitkeringsgenietenden, komt dit nog vele malen versterkt naar voren bij de ZW. In totaal werd in 1975 3.883.633 maal een uitkering uit hoofde van de ZW verkregen. Het gemiddelde aantal uitkeringsgenietenden uit hoofde van de ZW in 1975 bedroeg 245.000. Per intredeer blijkt de gemiddelde uitkeringsduur voor de ZW (0,063 jaar) dan ook korter dan de gemiddelde uitkeringsduur voor de WW per WW-intredeer (0,186 jaar).

De nieuwe intredingen in het WAO-bestand in 1975 bedroegen 73.105. Dit aantal ligt onder het gemiddelde aantal WAO-uitkeringsgenietenden in 1975 (circa 331.000), waardoor de gemiddelde uitkeringsduur voor de WAO groter wordt dan één jaar (9). Dit komt tevens tot uiting in het feit dat de blijfstromen in 1975 in de WAO (280.311) groter is dan het

8) Het gemiddelde aantal WW-werklozen in 1975 bedroeg 89.000. Op basis van de formule uit voetnoot 2 bedraagt de gemiddelde werkloosheidsduur in het WW-bestand per intredeer $(89.000/479.297) = 0,186$ jaar en per uitredeer $(89.000/406.566) = 0,219$ jaar.

9) De gemiddelde arbeidsongeschiktheidsduur is volgens de formule uit voetnoot 2 per nieuwe intredeer $(331.000/73.105) = 4,528$ jaar en per uitredeer (exclusief de blijvers) $(331.000/37.114) = 8,918$ jaar.

aantal nieuwe intredingen in het WAO-bestand 10). Doordat de stroom van alle intreders in het WAO-bestand ((s,wao) = 353.416) groter was dan de stroom van alle uitreders uit het WAO-bestand ((wao,s) = 317.380), nam het aantal WAO-uitkeringsgenietenden toe met 36.036.

Oorzaken van transitie in de sociale verzekeringen

Een gedeelte van de intredingen in de sociale verzekeringsbestanden wordt veroorzaakt door factoren, die niet door de uitkeringsgenietenden zijn te beïnvloeden. Hieronder vallen bijvoorbeeld de intredingen in het WW-bestand ten gevolge van onvrijwillige werkloosheid en intredingen in het ZW- en het WAO-bestand ten gevolge van objectieve aandoeningen (11). Deze transities gaan tegen de wensen van het getroffen individu in, hetgeen één van de oorzaken vormt van het feit, dat bij een groot aantal intredingen in de inactiviteit, de uitredingen uit de inactiviteit eveneens groot in aantal zijn. Daarnaast worden vele inactieve werknemers door sociale druk of door achteruitgang in inkomen geprest tot het hernieuwd aanbieden van hun arbeid. Bovendien zijn met name de WW-uitkeringsgenietende inactieve werknemers verplicht zich te blijven oriënteren op het aanbieden van arbeid, waarbij zelfs vaak controle hierop moet worden toegestaan. Daarnaast kunnen echter de transitie van de uitkeringsgenietende inactieven ook enige tijd worden uitgesteld, doordat de netto-uitkeringen werken als impliciete heffingstarieven op de intreding in het arbeidsproces (12).

De tweede categorie van intredingen in de sociale verzekeringsbestanden komt tot stand door factoren, die gedeeltelijk door het uitkeringsgenietende individu zijn te beïnvloeden. Vooral bij de intredingen in het ZW- en het WAO-bestand, waarbij het aantal ziekmeldingen wegens acute luchtweginfecties en objectief-subjectieve syndromen mede wordt bepaald door de individuele ziekte- en afwezigheidsdrempel, spelen deze factoren een rol (13). Ook kan, door het gebruik van de WAO als instrument voor vervroegde pensioering,

het aantal intreders in de WAO (en daaraan voorafgaande het aantal intreders in de ZW) toenemen. Het aantal uitreders uit de ZW en de WAO wordt hierdoor vertraagd of verminderd, mede doordat de meeste bedrijfsverenigingen deze verruimde toepassing van de WAO toelaten (14).

Naast deze algemene factoren, die de stromen van de inactieve werknemers in de sociale verzekeringen beïnvloeden, spelen ook nog andere factoren een rol. Omdat deze factoren veelal per bedrijfsvereniging verschillen, worden eerst de transitie-matrices voor de 26 bedrijfsverenigingen over 1975 gepresenteerd.

10) De uit de transitie-matrix te berekenen blijfkans per intreders bedraagt $(280.311/353.416) = 0,793$ en de blijfkans per uitreders $(280.311/317.380) = 0,883$. De ondergrens voor de gemiddelde verblijfsduur in het toenemend WAO-bestand in 1975 berekent men uit de blijfkans per intreders: $(1/1-0,793) = 4,831$ jaar. De bovengrens voor de gemiddelde verblijfsduur in het toenemend WAO-bestand wordt berekend uit de blijfkans per uitreders en bedraagt 8,547 jaar.

11) In navolging van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Maken we er werk van?*, 's-Gravenhage, 1977, blz. 45, wordt het ziekteverzuim ingedeeld in drie macro-diagnoses, namelijk in objectieve syndromen, in acute aandoeningen van de luchtwegen en in objectief-subjectieve syndromen.

12) Zie bijvoorbeeld J.H. van Eije en J.J. Siegers, De invloed van de sociale zekerheid op de relatieve inkomensverschillen tussen actieve en inactieve werknemers, *ESB*, 7 december 1977, blz. 1221-1224. Afhankelijk van de soort inactiviteit bedraagt de impliciete heffing op herintreding in het arbeidsproces voor de drie hier bestudeerde categorieën uitkeringsgenietende inactieve werknemers uit de oorspronkelijke modale loonklasse 86% tot 95% (cijfers medio 1977).

13) Bij de WW komt dit niet voor, daar onvrijwillige werkloosheid niet door een beslissing van de uitkeringsgenietende werknemer alleen tot stand kan komen.

14) Opgemerkt zij, dat de beslissing om in het „genot” van een uitkering te komen in dit geval niet alleen bij de uitkeringsgenietende ligt en dat deze beslissing soms zelfs tegen de wens van de — arbeidsongeschikt gestigmatiseerde — werknemer ingaat. Dat dit oneigenlijk gebruik zich vooral richt op de ZW en de WAO, in plaats van op de WW, WWV en RWW, wordt waarschijnlijk mede veroorzaakt door het feit, dat het netto-uitkeringspercentage voor langdurige arbeidsongeschiktheid (WAO) hoger ligt, dan dat voor langdurige werkloosheid (WWV en RWW); zie Von Eije en Siegers, op. cit., blz. 1223.

Tabel 1. De stromen inactieve werknemers in, binnen en uit de sociale verzekeringen en de mutaties in het WW- en WAO-bestand, in procenten van het aantal voor de ZW verzekerde manjaren, alsmede de uit de transitie-matrix te berekenen bovengrens voor de gemiddelde duur der WAO-inactiviteit, voor de 26 bedrijfsverenigingen en voor geheel Nederland in 1975

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Bedrijfs- vereni- ging no.	naam	ZW-verz. manjaren	a,ww %	a,zw %	ww,a %	ww,zw %	ww,r %	zw,a %	zw,wao %	wao,a %	wao,wao %	wao,r %	r,wao %	m _{ww} %	m _{wao} %	d _{wao} jaar
1.	Agrarisch	75.509	28,6	67,0	22,5	0,1	3,6	65,7	1,3	0,1	6,3	0,8	0,2	2,4	0,7	8,2
2.	Zuivel	31.038	2,3	104,3	1,3	0,1	0,7	102,1	2,2	0,2	7,9	0,9	0,1	0,2	1,2	8,5
3.	Bouw	289.065	36,8	136,3	35,1	1,1	8,1	134,2	3,3	0,2	14,1	1,5	0,2	-7,4	1,8	9,5
4.	Hout	62.031	20,1	135,3	16,2	0,3	3,1	133,3	2,3	0,2	8,2	0,9	0,1	0,9	1,2	8,4
5.	Textiel	52.300	41,1	138,8	1,9	0,0	3,2	136,5	2,4	0,2	13,4	1,5	0,1	36,0	0,9	9,1
6.	Kleding	34.852	44,7	162,7	37,2	0,5	8,0	161,1	2,1	0,2	9,5	1,0	0,3	-1,0	1,2	8,7
7.	Leder	11.112	23,2	119,9	4,7	0,0	2,6	117,1	2,8	0,2	12,8	1,6	0,1	15,9	1,2	8,3
8.	Grafische	56.445	7,2	165,9	5,5	-	1,0	163,9	2,1	0,2	6,8	0,8	0,1	0,7	1,3	8,1
9.	Steen	38.951	17,6	142,9	13,4	0,2	2,8	140,0	3,1	0,3	11,9	1,3	0,1	1,2	1,6	8,5
10.	Metaalind.	386.671	19,0	122,6	8,3	0,1	1,0	120,6	2,0	0,2	7,3	0,8	0,3	9,6	1,3	8,4
11.	Metaalnijv.	240.626	12,3	153,1	7,9	0,2	2,8	151,6	1,7	0,1	5,9	0,6	0,1	1,4	1,2	9,6
12.	Mijn	12.488	7,8	193,1	1,7	0,4	10,6	190,5	2,9	0,1	83,9	4,5	1,4	-4,8	-0,2	20,3 a)
13.	Chemie	91.066	13,4	96,5	9,3	0,2	1,3	94,9	1,8	0,1	6,3	0,7	0,1	2,5	1,1	8,3
14.	Tabak	14.180	2,7	178,3	0,8	0,1	1,1	176,4	2,0	0,2	6,5	0,8	-	0,6	1,0	7,5
15.	Bakkers	55.983	5,0	105,0	2,6	0,1	2,2	103,8	1,4	0,1	5,1	0,6	0,2	0,1	0,9	7,9
16.	Slagers	38.798	8,3	154,1	11,7	0,0	1,7	152,6	1,5	0,1	5,1	0,7	0,2	-5,2	0,9	7,2
17.	Voeding	92.721	7,0	62,1	4,5	0,2	1,9	60,6	1,7	0,1	5,5	0,7	0,2	0,3	1,0	7,7
18.	Detam	335.284	6,5	132,3	3,4	0,4	2,5	131,4	1,3	0,1	4,0	0,5	0,2	0,2	0,9	7,3
19.	Haven	56.238	12,1	112,7	4,9	0,1	1,7	110,3	2,6	0,2	9,8	1,0	0,2	5,3	1,6	9,3
20.	Koopvaart	15.897	9,1	22,6	5,7	0,2	3,0	21,6	1,3	0,1	6,3	0,6	0,2	0,2	0,7	9,7
21.	Vervoer	102.522	8,2	96,6	5,8	0,1	1,8	94,9	1,9	0,1	5,3	0,6	0,1	0,4	1,3	8,9
22.	Horeca	54.844	17,0	96,4	9,8	0,9	6,9	94,9	2,4	0,2	8,9	1,0	0,2	-0,6	1,4	8,5
23.	Gezondh.	444.014	2,6	103,4	1,1	0,1	0,9	102,3	1,2	0,0	2,4	0,7	0,9	0,4	1,4	4,4
24.	Overheid	84.144	9,5	193,0	5,4	0,3	3,5	189,7	3,6	0,3	12,9	1,5	1,0	0,3	2,7	7,9
25.	Bank	716.658	3,6	62,9	2,2	0,1	1,1	62,1	1,0	0,1	3,0	0,4	0,1	0,1	0,6	7,7
26.	Nieuwe Alg.	213.484	30,8	60,9	14,4	0,5	4,9	59,9	1,5	0,1	30,1	3,3	0,7	11,0	-1,3	15,2 a)
	Nederland	3.606.921	13,3	107,4	8,4	0,3	2,6	105,9	1,7	0,1	7,8	0,9	0,3	2,0	1,0	8,6

a) Voor de bedrijfsverenigingen waarin het aantal uitkeringsgenietenden uit hoofde van de WAO afnam is de bovengrens voor de gemiddelde verblijfsduur berekend uit de blijfkans per intreders.
Bron: Jaarverslag 1975, Algemeen Werkloosheidsfonds + veronderstellingen (zie tekst).

kolom 4, 6, 7 en 8. Jaarverslag 1975, Arbeidsongeschiktheidsfonds + veronderstellingen (zie tekst), kolom 10, 11, 12, 13 en 14. Verslag 1975, Ziektegeldverzekering en veronderstellingen (zie tekst), kolom 3, 5 en 9. De cijfers in de kolommen 15, 16 en 17 volgen uit de stromen vermeld in kolom 4 tot en met kolom 14.

De transitie-matrices voor de afzonderlijke bedrijfsverenigingen

Tabel I geeft voor geheel Nederland en voor de bedrijfsverenigingen een overzicht van de aantallen voor de ZW verzekerde manjaren en van de elf besproken stromen in procenten van de voor de ZW verzekerde manjaren. Tevens worden de mutaties in het WW- en het WAO-bestand in procenten van de voor de ZW verzekerde manjaren weergegeven, alsmede een overzicht van de, uit de blijfkansen voor de WAO te berekenen bovengrens voor de gemiddelde uitkeringsduur.

In tabel I zijn voor de 26 bedrijfsverenigingen en voor geheel Nederland de stromen van de transitie-matrix op uniforme wijze herleid, door ze te relateren aan het aantal voor de ZW verzekerde manjaren. Dit is gedaan om een vergelijking tussen de bedrijfsverenigingen en met het Nederlandse gemiddelde mogelijk te maken. De grote verschillen die tussen de bedrijfsverenigingen voor de stromen in, binnen en uit de drie sociale verzekeringsbestanden ontstaan, kan men niet uitsluitend toeschrijven aan verschillen in werkloosheid-, ziekte- en arbeidsongeschiktheidfrequentie. Dit wordt kort toegelicht aan de hand van een verdere indeling van factoren, die transities in de sociale verzekeringsbestanden beïnvloeden en die veelal per bedrijfsvereniging verschillen, waardoor ook de stromen in de transitie-matrix tussen de bedrijfsverenigingen verschillen.

Oorzaken van stroomverschillen tussen bedrijfsverenigingen

Een eerste factor, die de aantallen transities tussen de bedrijfsverenigingen doet verschillen, is gelegen in de verschillen in het karakter van de productie. In sommige bedrijfsverenigingen komt seizoenarbeid vrij frequent voor, hetgeen het aantal intredingen in de WW in deze bedrijfsverenigingen zal vergroten. Het aantal seizoenwerklozen komt onder meer tot uiting in het aantal vorstwerklozen. De intredingen van vorstwerklozen was in de bedrijfsvereniging voor het agrarisch bedrijf (no. 1) relatief het grootst, maar ook in de bedrijfsvereniging voor de bouwnijverheid (no. 3) waren in 1975 een relatief groot aantal vorstwerklozen. Het aantal intredingen in de ZW en de WAO zal in bedrijfsverenigingen met een relatief groot aantal beroepsziekten, veroorzaakt door de wijze van produceren, positief worden beïnvloed. Vooral in de bedrijfsvereniging voor het agrarisch bedrijf (no. 1) en in de bedrijfsvereniging voor het slagersbedrijf en vleeswarenbedrijf enz. (no. 16) waren in 1975 een relatief groot aantal beroepsziekten. De lage intredings- en uitredingspercentages in en uit het ZW-bestand in de bedrijfsvereniging voor de koopvaardij (no. 20) zullen ongetwijfeld mede zijn beïnvloed door de wijze waarop de productie is georganiseerd.

Grote stroomverschillen binnen de transitie-matrix kunnen in de tweede plaats optreden, indien de demografische opbouw van de beroepsbevolking tussen de bedrijfsverenigingen verschilt. Bedrijfsverenigingen waarin relatief veel vrouwelijk personeel is verzekerd, zullen bijvoorbeeld meer transities in en uit het ZW-bestand te zien geven (15). Onder meer in de bedrijfsvereniging van de gezondheid, geestelijke en maatschappelijke belangen (no. 23) en in de bedrijfsvereniging van het kledingbedrijf (no. 6), zou waarschijnlijk het aantal intredingen in en uitredingen uit het ZW-bestand geringer zijn, indien de verhouding tussen mannelijke en vrouwelijke werknemers meer in overeenstemming met het landelijke gemiddelde zou zijn geweest. Daarnaast zullen in een bedrijfsvereniging, waarin relatief veel oudere werknemers zijn verzekerd, de stromen in, binnen en uit het WAO-bestand een opwaartse druk ondergaan, daar het grootste gedeelte der WAO-uitkeringsgenietenden oudere werknemers zijn (16). De relatief grote aantallen intreders, blijvers en uitreders in procenten van het aantal voor de ZW-verzekerde manjaren bij de WAO in de bedrijfsvereniging voor de mijnindustrie

(no. 12) en in de bedrijfsvereniging voor de overheidsdiensten (no. 24) zullen vermoedelijk mede hierdoor zijn veroorzaakt.

Een derde bron van stroomverschillen tussen de bedrijfsverenigingen ligt in de verschillende wijzen waarop de inactiviteit wordt verdeeld. Vooral bij de intredingen in het WW-bestand is dit van belang. Bij een teruggang in de bedrijvigheid kan de werkgever namelijk óf een relatief klein aantal werknemers volledig afstoten, óf voor een groter aantal werknemers een vergunning vragen voor werktijdverkorting. In het laatste geval zal het aantal intreders in het WW-bestand groter zijn, doordat de categorie gedeeltelijk-werklozen meer toeneemt dan het aantal volledig-werklozen afneemt. Gedeeltelijke werkloosheid onder de intreders in het WW-bestand kwam in 1975 het meest voor in de bedrijfsvereniging voor de metaalindustrie en elektrotechnische industrie (no. 10) en in de bedrijfsvereniging voor de textielindustrie (no. 5).

Een vierde factor, die eveneens belangrijke verschillen veroorzaakt in de aantallen transities van inactieve uitkeringsgenietenden, wordt gevormd door de institutionele structuur der bedrijfsverenigingen. Met name dient hier te worden vermeld: de verzekerde basis en de selectiecriteria. In principe zal de verzekerde basis (17) voor de drie wetten niet te sterk verschillen, daar de aangesloten werkgevers dezelfde zijn. Doordat bij de ZW evenwel ook vrijwillige verzekering mogelijk is, is veelal de verzekerde basis voor de ZW iets groter dan de verzekerde basis voor de WW. Bij de bedrijfsvereniging voor de overheidsdiensten (no. 24) was in 1975 het aantal voor de ZW verzekerde manjaren echter 2,29 keer groter dan het aantal voor de WW verzekerde manjaren. Dit leidt in deze bedrijfsvereniging dan ook tot relatief lage intredings- en uitredingspercentages (in procenten van het aantal voor de ZW verzekerde manjaren) in en uit het WW-bestand. De variatie in de selectiecriteria is per wet en per bedrijfsvereniging aanzienlijk (18). Deze selectiecriteria waren in 1975 voor de WW in de bedrijfsverenigingen voor de tabakverwerkende industrieën (no. 14), het bakkersbedrijf (no. 15) en de zuivelindustrie (no. 2) het zwaarst, hetgeen mede de lage intredingspercentages in het WW-bestand in deze drie bedrijfsverenigingen verklaart. Voor de ZW waren de selectiecriteria het zwaarst in de bedrijfsvereniging voor de voedings- en genotmiddelenindustrie (no. 17), in de nieuwe algemene bedrijfsvereniging (no. 26) en in de bedrijfsvereniging voor het bank- en verzekeringswezen, groothandel en vrije beroepen (no. 25), hetgeen ook bij de ZW leidde tot lagere intredingspercentages. Voor de WAO ten slotte werd er geen negatief verband gevonden tussen de strengheid van de selectiecriteria en het aantal intredingen in het bestand.

Een vijfde factor, die stroomverschillen tussen de bedrijfsverenigingen veroorzaakt, is het verschil in conjuncturele en structurele positie tussen de bedrijfsverenigingen. Met betrekking tot het WW-bestand zullen, in het conjunctuurdal van 1975, vrijwel alle bedrijfsverenigingen worden geconfronteerd met een grote instroom. Vooral bij de conjunctuurgevoelige bedrijfsverenigingen kan het aantal intredingen in het WW-bestand vrij groot zijn. Bij de uitstroom uit het WW-bestand treedt echter een tegengestelde ontwikkeling op. Doordat in de meer conjunctureel gevoelige bedrijfsverenigingen reeds bij het begin van de recessie (1974) veel werknemers zijn ontsla-

15) Volgens de verzuimstatistieken van het NIPG was in 1975 het aantal verzuimmeldingen per 1000 mannen 1.765 en per 1000 vrouwen 2.757, zodat de verzuimfrequentie van vrouwen 156% bedroeg van die van mannen.

16) Zie de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, op. cit., 1977, blz. 28.

17) Onder de verzekerde basis van een sociale verzekeringswet wordt het aantal verzekerden voor deze wet verstaan.

18) Zie ook F.P. Zwart, Cijfers over de uitvoering van de Ziektewet, de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering en de Werkloosheidswet, *Sociaal Maandblad Arbeid*, oktober 1977, blz. 638-648.

gen, zullen in deze bedrijfsverenigingen in 1975 reeds veel werknemers langer dan een half jaar werkloos zijn. Hierdoor zal de stroom (ww,r) in deze bedrijfsverenigingen relatief groter zijn. Door deze gecombineerde ontwikkeling van de instroom in en de uitstroom uit het WW-bestand, kan de mutatie in het WW-bestand in de zeer conjunctuurgevoelige bedrijfsverenigingen in 1975 zelfs negatief zijn. Ook kunnen in de conjunctuurgevoelige bedrijfsverenigingen de intredingen in het WAO-bestand, en daaraan voorafgaand in het ZW-bestand, positief worden beïnvloed door het gebruik van de WAO als instrument voor het afstoten van arbeid (vervroegde pensionering). Daarentegen zouden in conjunctuurgevoelige bedrijfsverenigingen ook intredingen in het ZW- en WAO-bestand kunnen worden tegengegaan en uittredingen uit het ZW- en WAO-bestand kunnen worden versneld 19). Een ongunstige structurele positie van bedrijven binnen een bedrijfsvereniging zal eveneens een relatief groot aantal werknemers met een WW-uitkeringsduur langer dan een half jaar te zien geven. Daarnaast zal in een bedrijfsvereniging, die bedrijven met structurele moeilijkheden omvat, het aantal voor de ZW verzekerde werknemers afnemen. Door de — veelal lange — WAO-uitkeringsduur zijn de aantallen transitie binnen en uit het WAO-bestand evenwel voornamelijk bepaald door de grotere aantallen die vroeger in deze

bedrijfsverenigingen verzekerd waren. Stroom binnen en uit het WAO-bestand in procenten van het huidige aantal voor de ZW verzekerden zullen dan ook een relatief hoge waarde hebben. Dit komt onder meer naar voren in de bedrijfsvereniging voor de mijnindustrie (no. 12).

De hier gegeven opsomming van oorzaken voor transitie en stroomverschillen in de sociale verzekeringen moet niet limitatief worden opgevat. Wel zal echter een beter inzicht in de oorzaken en de vormen van inactiviteit worden verkregen, indien mede op basis van de hier besproken transitie-matrices en de besproken oorzaken van transitie verder onderzoek wordt verricht.

Henk von Eije

19) De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, op. cit., 1977, blz. 51, constateert bij een verminderde bedrijvigheid een afname van het ziekteverzuimpercentage (in 1958 en 1967). Het valt echter te betwijfelen, of na de invoering van en de gewinning aan de WAO dit nog steeds het geval is.

Vacatures

Functie: Blz.:

ESB van 14 juni

Wetenschappelijk medewerker revisie, wetenschappelijk medewerker rekeningenstelsel, wetenschappelijk medewerker regionale rekeningen en een specialist rekeningenstelsel t.b.v. de Hoofdafdeling Nationale Rekeningen voor het Centraal Bureau voor de Statistiek	II
Register-accountants en assistent accountants t.b.v. de Interne Accountantsdienst van de Amro Bank te Amsterdam	610
Kwantitatieve economen (mnl./vrl.) voor de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam	611
Directeur (jong econoom) bij de Sociaal-Economische Adviesraad West-Overijssel te Zwolle	612
Financieel beleidsmedewerker voor de Gemeente Capelle a/d IJssel	612
Wetenschappelijk medewerker (m/v) bij de Vakgroep Wiskundige Economie van de Interfaculteit der Actuariële Wetenschappen en Econometrie van de Rijksuniversiteit Groningen	III
Chef van de sectie financiële middelen (m/v) voor de TH Delft	III
Een econoom voor algemeen onderzoek, een leidinggevende medewerker voor marktdocumentatie, twee sociale wetenschappers voor marketingonderzoek en een sociale-wetenschapper voor reclame-onderzoek en resultatenmeting voor de Postgiro en Rijkspostspaarbank	IV

ESB van 21 juni

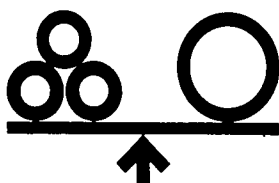
Jonge bedrijfseconomen voor Philips Eindhoven	627
Bedrijfseconoom voor de afdeling Bedrijfseconomische aangelegenheden bij de Sociale Verzekeringsraad te Den Haag	639
Secretaris Arbeidsvoorwaardenbeleid voor het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond te Den Haag	640
Part-time wetenschappelijk medewerker (m./v.) aan de	

Functie: Blz.:

Faculteit der Economische Wetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam	640
Wetenschappelijk medewerker economie en openbare financiën (m./v.) bij de Faculteit der Rechtsgeleerdheid vakgroep economie en openbare financiën van de Rijksuniversiteit Groningen	641
Econoom voor de afdeling financieel-economische documentatie en voorlichting bij de Nationale Woningraad	642
Administratieve Organisatiedeskundige bij de Bedrijfsvereniging voor het Bakkersbedrijf te Groningen	643
Economisch medewerk(st)er bij de afdeling Economische Zaken en Havenaangelegenheden (Bureau Economisch Onderzoek) van de Gemeente Amsterdam	644
Financieel Econoom (mnl./vrl.) t.b.v. de Centrale Dienst van de Volkshuisvesting, Directie Algemene Zaken voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening	644
Directeur bij de Stichting Economisch-Technologisch Instituut voor Zuid-Holland te Rotterdam	II
Chef van de onderafdeling Economisch Onderzoek (mnl./vrl.) bij de PPD Zuid-Holland te Den Haag	III
Een tweetal beleidsmedewerkers (mnl./vrl.) bij de Vereniging van Nederlandse Gemeenten	IV

ESB van 28 juni

Regionaal econoom (mnl./vrl.) voor het Bureau Economische Zaken van de Provincie Gelderland te Arnhem	656
Wetenschappelijk assistent voor de vakgroep Bedrijfseconomie van de Afdeling der Bedrijfskunde van de TH te Eindhoven	667
Staffunctie voor een econoom en een econometrist (m./v.) bij de AMRO Bank	II
Adjunct-directeur voor de gemeente Venlo	III
Chef hoofdafdeling financieel-economische zaken van de Dienst Gemeente Werken bij de Gemeente Venlo	III
Jonge bedrijfseconoom voor activiteiten op internationaal gebied bij de Centrale Directie PTT	IV

Monetair allerlei

DRS. A.D. DE JONG*

Het is elk jaar weer opmerkelijk om te zien hoe snel de aandacht voor het jaarverslag van De Nederlandsche Bank NV (DNB) wegebt. De pers besteedt hoofdzakelijk aandacht aan het algemeen overzicht van de president en de overige 180 pagina's (laat staan de 70 bladzijden cijferbijlagen!) blijven onbesproken. In de vakbladen 1) ligt de nadruk vaak meer op de nationale en internationale macro-ontwikkelingen dan op de monetaire en bancaire punten. In dit artikel zal op enkele monetaire en bancaire onderwerpen nader worden ingegaan, hier en daar aangevuld met recente gegevens en uitspraken.

Monetaire ontwikkeling

Over de monetaire ontwikkeling in 1977 is de bankpresident best te spreken: de liquiditeitsmassa steeg met 7% en ondanks de lager uitgevallen stijging van het nationale inkomen daalde de liquiditeitsquote (de liquiditeitsmassa als percentage van het nationaal inkomen) met 1/4%. Hij typeert dit resultaat als een combinatie van geluk en wijsheid, waarbij het geluk slaat op de zeer geringe liquiditeitscreatie door overheid en buitenland en de wijsheid op het door DNB gevoerde kredietrestrictiebeleid, dat mede tot gevolg had dat de liquiditeitscreatie door het bankwezen aanzienlijk minder was dan in 1976. Ook hier was sprake van een meevaller omdat de spaargelden, zelfs na correctie voor de terugheveling van op termijndeposito's gestorte spaargelden, meer dan trendmatig toenamen. Bovendien opereerden de banken in het kader van de kredietrestrictie intensief op de openbare en onderhandse kapitaalmarkt, waardoor de kapitaalmarkt middelen met meer dan de helft toenamen.

Toch stelt het verslag dat vergelijking van eind 1977 met eind 1971, op welke tijdstippen de situatie t.a.v. overheveling tussen termijndeposito's en spaargeld door DNB ongeveer vergelijkbaar wordt geacht, een liquiditeitsquotestijging laat zien van 4 1/2 à 5% wat volgens DNB op een aanwezige overliquiditeit duidt 2).

In het eerste kwartaal van 1978 was evenals in 1977 sprake van een iets verhoogde groei van de liquiditeitsmassa (ongeveer 16% op jaarbasis). Opvallend was dat de termijndeposito's veel sterker toenamen dan het spaar- en giraal geld, zodat zich wellicht weer overhevelingsverschijnselen hebben voorgedaan.

Monetair beleid

Hoewel de overheid zich — monetair gezien — in 1977 voorbeeldig heeft gedragen, stelt de bankpresident dat het trendmatige monetaire beleid van DNB noodzakelijkerwijs moet worden geflankeerd door een trendmatig budgettair beleid. „Wanneer de liquiditeitsquote door toedoen van de overheid uit de hand zou lopen, is het een illusie te menen, dat dit door beperking van de kredietverlening aan het bedrijfsleven zou kunnen worden gecompenseerd” 3).

In plaats van jaarlijkse monetaire doelstellingen, zones of een doorlopend aangepaste doelstelling („rolling target”) prefereert DNB een doelstelling op middellange termijn, geformuleerd in termen van de liquiditeitsquote, met een van jaar tot jaar flexibele toepassing. Uitgaande van een wenselijke vermindering van de liquiditeitsquote over enkele jaren wil DNB de geringe quotedaling van 1977 in het lopende jaar op z'n minst vasthouden. Gezien de zwakke conjunctuur mikt het beleid in 1978 op stabilisering van de liquiditeitsquote, waaruit „in ieder geval volgt dat de begeleiding van de kredietgroei niet zonder meer zal kunnen worden beëindigd” 4).

In de *Voorjaarsnota* stelt minister Andriessen dat in 1978 rekening moet worden gehouden met „een niet onaanzienlijke monetaire financiering” en dat „het streven naar een op middellange termijn gewenste daling van de liquiditeitsquote, mede in verband met de conjuncturele situatie in 1978 nog niet zal worden geëffectueerd”. Wel is de kredietrestrictie „voorlopig voortgezet”, en in de zomer zal nader beraad plaatsvinden over „eventuele voortzetting” 5). Zowel de formulering van DNB als de minister

over de kredietrestrictie geven de indruk dat het monetaire beleid in 1978 toch wat minder strak zal zijn dan in 1977 en dat het zelfs niet mag worden uitgesloten dat de kredietrestrictie wordt opgeschort.

Kredietrestrictieregeling

De kredietrestrictieregeling die in 1977 en in het eerste kwartaal van 1978 gold, had een semi-netto karakter. Dat wil zeggen dat kredietbeperking betrekking had op kort krediet en (middel)lange uitzettingen onder aftrek van lang aangehouden middelen met uitzondering van spaargeld en lange deposito's.

Deze laatste uitzondering is vervallen bij de nieuwe (netto) restrictieregeling die — in principe — tot eind maart 1979 zal gelden en waarbij de toegelaten expansie van het netto geldscheppend bedrijf 8% bedraagt. In het verslag wordt gesteld, dat de nieuwe regeling in relatieve zin een iets grotere ruimte biedt dan de vorige omdat de 8%-norm gelijk is aan de beoogde expansie van het netto bedrijf in de tweede helft van 1977 en begin 1978, terwijl de verwachte stijging van het nationaal inkomen in de komende periode lager is dan in de vorige periode.

Per ultimo 1977 bleven de handelsbanken en landbouwkredietinstellingen te zamen net onder de voorgeschreven norm. De PTT-gelddiensten hadden nog enige ruimte en de spaarbanken lieten een geringe overschrijding zien. Gedurende het eerste kwartaal van 1978 kwam de collectiviteit van handelsbanken en landbouwkredietinstellingen enigszins boven de norm uit, maar bij de overgang

* De auteur is medewerker van het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam. Het artikel is geschreven à titre personnel.

1) H. de Haan, Het jaarverslag van De Nederlandsche Bank NV in 1977, *ESB*, 31 mei 1978, blz. 540-542; J.J. Klant, Met geluk en wijsheid, *Bank- en Effectenbedrijf*, mei 1978, blz. 169-172.

2) DNB-verslag over 1977, blz. 72.

3) *Idem*, blz. 19/20.

4) *Idem*, blz. 21.

5) *Nota over de uitvoering van de Rijksbegroting 1978*. Zitting 1977-1978, 15 062, nrs. 1-2, blz. 7/8.

op de nieuwe netto-regeling in april j.l. zitten ze er weer onder.

Guldensappreciatie

Ten aanzien van het negatieve effect van de guldensappreciatie op de uitvoer stelt Zijlstra dat deze invloed bij een eenmalige appreciatie slechts tijdelijk zal zijn. Van de lagere invoerprijzen zal via het indexeringsmechanisme in een latere fase namelijk een neerwaartse invloed uitgaan op de loonkosten, die „de eerdere terugslag geheel of grotendeels neutraliseert”. „Bij een herhaalde appreciatie zullen deze beide gevolgen dakpansgewijs over elkaar schuiven, waardoor positieve en negatieve gevolgen elkaar grotendeels zullen compenseren” 6).

Wel heeft de president oog voor de verschillende uitwerking van dit proces in bedrijfstakken die uiteenlopen m.b.t. exportafhankelijkheid, invoerbestanddeel en loon gevoeligheid. Hij stelt echter dat ook zonder appreciatie aanpassingsprocessen nodig zouden zijn, hoewel dan anders gelokaliseerd. Het grote verschil tussen wel of geen appreciatie ligt in de gevolgen voor de inflatie. Zonder guldensappreciatie had de inflatie niet kunnen dalen van 10% in 1975 tot naar verwachting 4 à 4½% in 1978. Voor verbetering van de zwakke concurrentiepositie en het rendementsherstel acht hij loonmatiging volstrekt noodzakelijk.

Opvallend is dat Zijlstra in het algemeen overzicht wel het time-lag aspect van een appreciatie noemt, maar niet het ongunstige feit, dat de guldensappreciatie in 1977 t.o.v. onze concurrenten hoger (6%) was dan t.o.v. onze leveranciers (ongeveer 4%). Dat tendert immers tot ruilvoetverliezen en/of een lager aandeel in de wereldhandel. Dit wordt echter wel verderop in het verslag vermeld 7).

Overigens is ook in het parlement recentelijk gewezen op de ongunstige kanten van de guldensappreciatie. Bij de behandeling van het wetsontwerp Wisselkoers van de gulden heeft de minister van Financiën echter gesteld dat een devaluatie de inflatiebestrijding zou doorkruisen. Ook zou dit „tegen de achtergrond van onze — zeker internationaal gezien — relatief sterke betalingsbalanspositie, nauwelijks geloofwaardig zijn en zich vermoedelijk in de valutamarkt niet bestendigen” 8).

„Wel proberen wij door het monetaire beleid de mogelijke appreciatie zoveel mogelijk tegen te gaan” 9). De minister denkt met name aan de hantering van het rente-instrument, waarbij door een relatief lage rente de kapitaalexport wordt bevorderd. In dit licht moet ook de verwachte „niet onaanzienlijke monetaire financiering” in 1978 worden gezien, aangezien *coûte que coûte* dekken op de kapitaalmarkt zeker renteverhogend zou werken, hetgeen gezien het bovenstaande voor het valutabeleid ongewenst zou zijn. Wel merkt de minister nog op dat dit

rentebeleid, indien men monetaire financiering wil vermijden, een grens stelt aan het begrotingstekort 8).

Garantieregeling

In het jaarverslag van DNB wordt ook melding gemaakt van het feit dat het overleg met de representatieve organisaties over de invoering van een collectieve garantieregeling voor toevertrouwde gelden (volgens artikel 44 van de nieuwe Wet Toezicht Kredietwezen) begin 1978 heeft geleid tot overeenstemming over de hoofdlijnen van deze regeling. Deze zal alle tegoeden van natuurlijke personen, verenigingen en stichtingen betreffen met een maximum-garantie van f. 25.000 per belanghebbende. Verplichtingen aan toonder vallen erbuiten. Voor de dekking wordt gedacht aan een omslagstelsel ingeval van een calamiteit. Met de regeling, die overigens nog nader zal moeten worden uitgewerkt, zal geen reclame mogen worden gemaakt. Ook in andere landen (West-Duitsland, Verenigde Staten) bestaan garantieregelingen of zijn recentelijk voorgesteld (Groot-Britannië). In Brussel wordt als „follow-up” van de eerste richtlijn t.a.v. bankrechtsharmonisatie ook al gedacht aan een harmonisatie van garantieregelingen in de lidstaten.

DBN als bank

Hoewel niet gebruikelijk, is het toch wel eens interessant DNB als bank te bezien. Het balanstotaal van DNB steeg in 1977 met bijna 8% van f. 23,4 mrd. tot f. 25,3 mrd. Aan de actiefzijde namen vooral de „Voorschotten in rekening-courant en beleningen” toe (f. 0,6 mrd.) en de „Koersverschillen te verrekenen met de Staat” (f. 0,8 mrd.). De grootste mutatie aan de passiefzijde onderging de post „Bankbiljetten in omloop” (+ f. 1,5 mrd.). Dat „de kosten voor spuurwerk en ontwikkeling op nihil gewaardeerd worden” is niet ongewoon en zegt derhalve niets onaardigs over de geduchte braintrust van het Frederiksplein.

Binnen de groep geldscheppende instellingen moest DNB de vierde plaats (na ABN, Rabo en AMRO) afstaan aan de snel groeiende NMB, waarvan het balanstotaal toenam van f. 22,3 mrd. tot f. 27,3 mrd.

De baten verminderden in 1977 met f. 34 mln., met name door een lagere rente op voorschotten en beleningen. De kosten stegen ondanks een vermindering van de personeelskosten wegens lagere pensioenbijdragen, met ruim f. 2 mln., zodat het bedrijfsresultaat met f. 36 mln. daalde tot f. 614 mln. Desondanks is DNB veruit de meest winstgevende bank van Nederland, niet alleen in relatie tot het balanstotaal, maar zelfs absoluut!

De winstuitering aan de staat be-

droeg f. 549 mln. (over 1976 f. 584 mln.). De koersverliezen over 1977 ten bedrage van f. 762 mln. werden in afwachting van een nieuwe verrekeningswijze evenals vorig jaar niet verreffend met de staat, maar geactiveerd, zodat DNB voor de staat alleen maar voordeel oplevert. Het is te verwachten dat door herwaardering van de bijna f. 7 mrd. aan goud (nu gewaardeerd op f. 4.000 per kg, marktprijs ongeveer f. 13.000) een reserve zal ontstaan waaruit voortaan dergelijke verliezen kunnen worden opgevangen.

A.D. de Jong

6) DNB-verslag over 1977, blz. 17.

7) Idem, blz. 24.

8) Handelingen 2e Kamer, 13 april 1978, blz. 2051.

9) Handelingen 1e Kamer, 23 mei 1978, blz. 299.

esb

Mededelingen

Post-academisch onderwijs

De Faculteit der Sociale Wetenschappen te Rotterdam organiseert in het najaar van 1978 een cursus in het kader van post-academisch onderwijs, met als onderwerp: „Veranderingen in de economische orde”. De cursus omvat zes bijeenkomsten in de namiddag. Docenten zijn leden van het wetenschappelijk corps van de faculteit. De cursus is bedoeld voor degenen die in hun werk met het genoemde thema bezig zijn.

Inlichtingen. Sociale Faculteit, Erasmus Universiteit Rotterdam, postbus 1738, Rotterdam, tel.: (010) 14 55 11, toestel 3601.

Seminar Milieukunde 1978/1979

Het Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg TNO organiseert in samenwerking met de Stichting Postakademiale Vorming Gezondheidstechniek, sinds enkele jaren een Seminar Milieukunde. Het achtste Seminar zal worden gehouden in het academisch jaar 1978/1979. Het Seminar is gericht op die academici, die in hun werk te maken hebben met de problematiek van het milieu en zal worden gehouden in conferentie-oorden in drie perioden van vier dagen en één periode van vijf dagen; elke periode is gewijd aan één thema. De thema's zijn: het leefmilieu; milieugebruik; milieuverontreiniging; milieubeleid.

Het cursusgeld bedraagt f. 1.700 (incl. verblijfkosten). Inlichtingen: Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg TNO, Wassenaarseweg 56, Leiden, tel.: (071) 15 09 40, Mw. Dr. C. M. Kuiper.

Enige maatschappelijke gevolgen van de apo-strategie

DR. W. VAN VOORDEN

Begin maart, toen de opschudding over de apo's op haar hoogtepunt was, wist — blijkens een NIPO-onderzoek in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken — van de ondervraagden slechts 16% een juiste omschrijving te geven van het begrip apo. Deze verbijsterend grote onbekendheid met het klapstuk van de collectieve onderhandelingen 1978 geeft te denken. Heeft het jaarlijks terugkerende onderhandelingscircus langzamerhand zijn aantrekkingskracht verloren? Hebben de onderhandelingen hun verwachtingsvolle tinteling verloren onder het gesternte van werkloosheid, matiging, nullijn, minlijn e.d., waardoor het merendeel van de achterban onverschillig is geworden voor ingewikkelde argumentaties op de vierkante centimeter? Of klinkt door het dons van de verzorgingsstaat de harde economische realiteit gedempt door? Het is verleidelijk verstrekkende verklaringen te zoeken achter dit enkele cijfer. Toch ligt de meest plausibele verklaring waarschijnlijk dicht bij huis. Het begrip arbeidsplaatsenovereenkomst heeft namelijk in hoge mate een vaag en onbepaald karakter.

Apo nog vaag en onbepaald

Nu de meeste onderhandelingen achter de rug zijn moet worden geconstateerd dat de apo een etiket is, waarachter vele zaken kunnen schuilgaan. Eigenlijk is er sprake van een „containerbegrip” waarin ieder zijn eigen lading aanbrengt. Zo heeft Albeda opgemerkt dat het bij de apo gaat om afspraken over een betere afstemming van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Van de Federatie hout- en bouwbonden FNV is opgetekend dat de arbeidsplaatsenovereenkomst inhoudt het samen met de werkgevers bekijken in hoeverre het aantal arbeidsplaatsen, naar hoeveelheid en inhoud, kan worden gehandhaafd, verbeterd of uitgebreid. Voor de FNV bij monde van Leemreize gaat het om overeenkomsten/afspraken tussen werkgevers en vakbonden over de werkgelegenheid met het oogmerk het denken over werk/werkinhoud systematischer aan te pakken. „Belangrijkste op dit moment is”, aldus Leemreize, „dat werkgevers en werknemers periodiek aan tafel gaan zitten om te praten over de ontwikkelingen op het gebied van de werkgelegenheid” 1). Drabbe (FNV) meent dat het de bedoeling is dat in de apo's een aantal arbeidsplaatsen voor een bepaalde periode wordt gegarandeerd. De industriebond FNV zijn onder meer van opvatting dat via de apo dient te worden bewerkstelligd „dat er per onderneming een bodem wordt ge-

legd in de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen, waarbij minimaal geldt dat er geen gedwongen ontslagen zullen plaatsvinden en het natuurlijk verloop volledig vervangen wordt” 2).

De wijze waarop apo's tot op heden zijn aangeduid en ingevuld varieert kennelijk van een veredeld passende-arbeidsbegrip, via overleg over arbeidsplaatsen tot het verkrijgen van stevige arbeidsplaatsengaranties. Een poging tot ontleding van de apo-elementen uit de pakketten arbeidsvoorwaarden stuit dan ook in eerste instantie op afgrenzings- en classificatieproblemen. Stapt men hier — voor een globale benadering — lichtvoetig overheen dan kan een vijfdeling worden samengesteld van „lichte” naar „zware” apo's. Achter elke categorie staat het percentage waarin die elementen voorkomen.

- Verplichting tot het regelmatig verstrekken van informatie relevant voor de werkgelegenheid: 53%.
- Voorrang bij interne vacatures en her-, om- en bijscholing voor eigen personeel: 15%.
- Verplichting tot melding van vacatures bij het GAB en regels voor het gebruik van uitzendbureaus: 12%.
- Regels voor aanstelling van moeilijk plaatsbare werknemers en bijzondere groepen: 8%.
- Werkgelegenheidsgaranties en, in principe, uitsluiting van gedwongen ontslag: 12%.

Uit dit globale overzicht is af te leiden dat de arbeidsplaatsenovereenkomsten zoals zij feitelijk tot stand zijn gekomen in overgrote meerderheid van „lichte” aard zijn.

Functionies

Afhankelijk van het gezichtspunt kunnen verschillende functies aan de arbeidsplaatsenovereenkomst worden toegeschreven. Voor de werknemers heeft de apo een beschermende en een verdeelende functie. De arbeidsplaatsenovereenkomst beoogt de werknemers te beschermen tegen de stormen die de arbeidsmarkt sinds enige jaren teisteren, dan wel de onvermijdbare nadelen zo evenwichtig mogelijk te spreiden. Voor de werkgever brengt de apo mee dat de werkgelegenheid langer intact wordt gehouden dan om bedrijfseconomische redenen vereist lijkt. De tegenstelling tussen produktiviteitsbeleid en werkgelegenheidsbeleid binnen de onderneming of bedrijfstak wordt door de apo — als representant van het laatstgenoemde beleid — verscherpt 3). Voor de arbeidsmarkt als geheel heeft de apo tot functie dat minder op kort zicht wordt gedacht en gewerkt: werkgelegenheidsplanning op langere termijn wordt bevorderd.

Naast deze werkgelegenheidsfuncties heeft de apo ook een functie in de verschuivende machtsverhoudingen tussen werkgevers- en werknemersorganisaties op het terrein van de werkgelegenheid. In dit opzicht is apo een slagwoord om een publiek aansprekelijk confrontatiemoment te scheppen in de strijd om erkenning van de vakbeweging op het gebied van de werkgelegenheid.

1) *Personeelsbeleid*, 14e jrg. nr. 5, mei 1978, blz. 261.

2) J. van Kranendonk, *Onderste stenen meerjarenbeleid, SMO-berichten*, februari 1978, blz. 11.

3) Zie voor uitwerking van deze beleidslijnen: J.A.A. van Doorn, *De demobilisatie van het leger van de arbeid, Beleid en Maatschappij*, juni 1978.

Het betreden van het werkgelegenheidssterrein door de vakbeweging is van grote betekenis, groter dan de magere onderhandelingsoogst doet vermoeden. Reeds in 1975 heb ik gesteld dat het Nederlandse arbeidsmarktbeleid ten onrechte nagenoeg exclusief door de overheid werd gevoerd. Zonder twijfel, zo schreef ik toen, geldt in zijn algemeenheid dat een grotere betrokkenheid van het bedrijfsleven bij de bepaling van het arbeidsmarktbeleid noodzakelijk is om aan de opdoemende problemen het hoofd te bieden 4). Elders heb ik de noodzaak aangegeven om in een of andere vorm over investeringen maatschappelijke verantwoordelijkheid af te leggen 5). De vraag rijst of de arbeidsplaatsenovereenkomst in het kader van deze uitgangstellingen — die ook door de vakbeweging worden onderschreven — een stap vooruit is.

Historisch perspectief

Geplaatst in historisch perspectief zijn een drietal ontwikkelingen interessant. In de jaren tussen 1910 en 1920 heeft de Nederlandse vakbeweging de strijd om erkenning gevoerd en gewonnen als gesprekspartner in de regeling van arbeidsvoorwaarden (cao). Deze regelingen zijn in de loop van de jaren zestig uitgebreid met afspraken over arbeidsomstandigheden (o.a. regeling van het bedrijvenwerk in de cao). Nu (en volgens Kok tot ca. 1985) 6) is de strijd ontbrand om erkenning als permanent gesprekspartner voor de werkgelegenheid (apo). Zo beschouwd, vormt de apo het voorlopige sluitstuk in de gezamenlijke regelvorming tussen werkgevers- en werknemersorganisaties; qua bereik van onderwerpen nadert het onderhandelingsproces zijn completering.

Ten tweede houdt de apo-strategie een verschuiving in, in de opvatting van de vakbeweging over de werkgelegenheid. Aanvankelijk is er nauwelijks aandacht voor arbeidsmarkt vraagsstukken. Op de krappe arbeidsmarkt is er immers voor elk wat wils. Aan arbeidsmobiliteit, ook via werkloosheid, wordt niets in de weg gelegd. Vooral de arbeidsbeloning staat in het centrum van de belangstelling. Wanneer omstreeks de helft van de jaren zestig collectieve ontslagen vallen is er eerst een verbouwereerde, noodgedwongen acceptatie, snel gevolgd door het overeenkomen van afvloeiingsregelingen. Zo nodig is collectief ontslag toegestaan, doch het wordt „duur” gemaakt. Wie het streven naar vooral zware apo's op dit punt weegt, onderkent een verdere verschuiving. Daaruit spreekt de opvatting dat gedwongen ontslag als maatschappelijk niet-acceptabel moet worden voorkomen/verboden.

Duidelijk blijkt deze opvatting eveneens uit de bedrijfsbezetting als actiewaapen in de strijd om de werkgelegenheid.

Voorts is het werkgelegenheidsbeleid van de vakbeweging nog langs een andere dimensie verschoven: De apo-strategie vormt hierin een derde stadium. Na pleidooien voor maatschappelijke toetsing van investeringen, waarin met name de overheid een belangrijke plaats werd toegedacht, is vervolgens de formule „winst omzetten in werk” gelanceerd en snel gesmoord in de Stichting van de Arbeid.

Afgezet tegen deze trend brengt de apo-strategie een reductie teweeg in drieërlei zin. De rol van de overheid wordt naar de achtergrond gedrongen (tendens tot particularisering). Er treedt een reductie in strekking op: zowel de maatschappelijke toetsing van investeringen als het omzetten van meer winst in meer werk zijn vooral gericht op uitbreiding van werkgelegenheid terwijl de apo uit lijkt op het behoud van bestaande werkgelegenheid. Vergelijkenderwijs is de apo-strategie sterk defensief van aard. Ten slotte is het meedenken en mee-uitwerken dat spreekt uit o.m. de winst-werkgedachte (en de gezamenlijke bestudering in de Stichting van de Arbeid) in de apo-strategie teruggedrongen ten gun-

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Sociaal-Economisch Beleid van de Erasmus Universiteit Rotterdam

ste van ge- en verbodselementen. Onmiskenbaar is de apo-strategie minder gericht op gemeenschappelijke ontginning van werkgelegenheidsmogelijkheden en meer op eenzijdige grensstelling. Of, nog anders gesteld, er is minder sprake van gezamenlijke „problem-solving” en meer van „power-bargaining”.

Effecten van de apo-strategie

Het opnemen van de werkgelegenheidsituatie per bedrijf of bedrijfstak als punt van onderhandeling dwingt de werkgevers te denken in andere categorieën. De ondernemingsleiding pleegt de personeelssituatie, het personeelsbeleid, inclusief het recruteringsbeleid vooral individualistisch te benaderen. Het gaat om individuele sollicitanten, om individuele promoties, om scholingsmogelijkheden voor enkelingen. M.a.w. de arbeidsmarkt wordt individualistisch benaderd. De apo-strategie dwingt werkgevers meer dan voorheen te denken in groepen werknemers. Zo kan het b.v. gaan om een voorkeur voor vast personeel boven tijdelijke werkaanbieders of om aandacht voor categorieën als gehandicapten, ouderen, jongeren enz. Van Dijk heeft erop gewezen dat het personeelsbeleid ook onder invloed van andere maatschappelijke krachten zijn fixatie

op de individuele werker met zijn behoeften en zijn streven naar ontplooiing verliest 7). Met name de overheid benadert de arbeidsmarkt sinds de jaren vijftig sterk groepsgewijs, daarin later bijgevalen door de maatschappelijke organisaties (Men leze er de rapporten van de Raad voor de Arbeidsmarkt op na).

Men kan stellen dat de apo-strategie het denken in groepen arbeidskrachten introduceert binnen de onderneming en daarmee een verbinding legt tussen het arbeidsmarktbeleid van de overheid en het personeelsbeleid in de arbeidsorganisatie.

Het effect van de arbeidsplaatsenovereenkomst als wapen ter bestrijding van werkloosheid acht ik structureel en op middellange termijn gering 8). In de particuliere en ten dele ook in de collectieve sector gelden veranderingen in de vraag naar goederen en diensten en ontwikkelingen in produktietechnieken als harde randvoorwaarden voor de werkgelegenheid, die zich in hoge mate onttrekken aan de invloed van besluitvormingsprocessen. In het kader van de werkloosheidsbestrijding oefent de apo zelfs een status quo handhavende functie uit. In haar beleid gericht tegen de werkloosheid streeft de overheid naar handhaving van volledige werkgelegenheid per bedrijfstak of bedrijf, die toeleveren, of dreigen toe te leveren, aan de werkloosheid. De apo-strategie brengt hierin geen verandering. Zij past geheel in het traditionele werkloosheidsbeleid door de uitstoot van arbeid te vertragen en werklozen in hun (voormalige) bedrijfstak aan werk te helpen.

Ten eerste rijst de vraag hoe lang hiermee kan worden doorgedaan, gegeven het bekende doorschuifproces van arbeid van primaire via secundaire naar tertiaire sector, kenmerkend voor industrialiserende naties.

Ten tweede kan worden opgemerkt dat hier sprake is van het maatschappelijk minst diep ingrijpend werkloosheidsbestrijdingsmiddel. De apo-strategie staat dwars op meer visionaire oplossingen als uitbouw van de kwartaire sector (zie de recente uitwerking van een tweesporig werkgelegenheidsbeleid voor het bedrijfsleven en de kwartaire sector bij Van Doorn 9)) of beleidsmatige aantasting van het gangbare arbeidsethos. Herwaardering van de plaats van de arbeid

4) W. van Voorden, *Institutionalisering en arbeidsmarktbeleid*, Samsom, 1975, blz. 201.

5) W. van Voorden, Enkele opmerkingen over het werkgelegenheidsbeleid, *ESB*, 26 mei 1976, blz. 513.

6) W. Kok, Voor 1985 geen vaste vormen apo's, *NRC Handelsblad*, 5 april 1978.

7) J.J.J. van Dijk, Personeelsbeleid, sociaal beleid, vermaatschappelijking van de onderneming, *SMO informatief*, nr. 20, blz. 5-13.

8) Vergelijk J. Hoogendoorn, Arbeidsplaatsenovereenkomsten: ingrediënten en implicaties, *Intermediair*, 24 maart 1978, blz. 9.

9) Van Doorn, op.cit., blz. 162 e.v.

b.v. door een meer permanente vermen-
ging van arbeids- en sociale verzeke-
ringssferen (inherent b.v. aan duo-ba-
nen), door een ontkoppeling van
opleidings- en functieniveau en/of van
functieniveau en levensonderhoud wor-
den door de apo-strategie niet bevor-
derd.

Voor een substantiële bijdrage aan de
werkgelegenheid lijkt de apo op een te
laag niveau (bedrijf of bedrijfstak) in te
schieten. Kans op meer effecten is te
verwachten, indien het werkgelegen-
heidsvraagstuk ook en vooral op cen-
traal niveau in bespreking wordt geno-
men. Een centraal apo-akkoord, waarin
het werkgelegenheidsbeleid van de over-
heid en de wensen van de werkgevers-
en werknemersorganisaties te zamen ko-
men, zou meer structuur en betekenis
geven aan branche- en ondernemingsge-
wijze afspraken. Niet ontkend kan wor-
den dat apo's voor de werkgelegenheid
pas echt van betekenis zijn wanneer de
overheid financiële steun verschaft. Waar
arbeidsplaatsenovereenkomsten zonder
overheidssteun tot stand zijn
gekomen, gaat het hoofdzakelijk om in-
formatie-afspraken terwijl „zware” apo's
(denk aan de scheepsbouw en zware
metaal) door tussenkomst van of met de
overheid zijn afgesloten.

Interne markt

Hoewel arbeidsplaatsenovereenkom-
sten kaleidoscopisch van inhoud zijn,
wijken een aantal veel voorkomende
onderdelen op een sterke fixatie van de
apo op de z.g. interne markt. Arbeids-
krachten, die de arbeidsplaatsen in een
bedrijf bezetten worden begunstigd door
onder meer voorrang voor eigen perso-
neel bij het vervullen van interne vacatur-
es, mogelijkheden van interne scholing,
her- en omscholingsmogelijkheden bij
verandering van werk, verbod op of
regulering van het gebruik van tijdelijke

arbeidskrachten (of uitzendpersoneel) en
last but not least het uitsluiten van ge-
dwongen ontslag. Het heeft er veel van
dat hiermee de werkenden (verder) wor-
den bevoordeeld boven de niet-werken-
den. Een verschijnsel dat bekend staat als
het „second creaming effect”. Deze apo-
elementen verscherpen de afgrenzing van
de interne ten opzichte van de externe
markt en oefenen in die zin een mobili-
teitsbeperkende invloed uit. Opgemerkt
moet worden dat de nadruk op inscha-
keling van zwakke groepen in het bedrijf
(ook een onderdeel van de apo) een
tegengesteld effect heeft. Percentsgewijs
komt dit onderdeel echter het minst voor
in de arbeidsplaatsenovereenkomsten.

Ondernemingsraad

Reeds eerder 10) heb ik opgemerkt dat
het arbeidsplaatsencontract past in ons
stelsel van arbeidsverhoudingen, zoals
dit wordt gekenmerkt door decentrale
onderhandelingen (naast centraal over-
leg), een sterkere profilering van de vak-
beweging, een toenemende aandacht
voor werkgelegenheidsvraagstukken en
een toenemende (roep om) steun van de
overheid. Behoudens dit laatste punt zit
de snit van de arbeidsverhoudingen de
apo als gegoten. Toch is er een probleem
met betrekking tot het functioneren van
de ondernemingsraad. Terecht heeft
Hoogendoorn gesignaleerd dat een on-
dernemer geen advies of instemming
nodig heeft van de ondernemingsraad
inzake maatregelen op het gebied van
aanstellings-, promotie-, ontslag-, of op-
leidingsbeleid in geval en voor zover deze
onderwerpen zijn geregeld in de collectie-
ve arbeidsovereenkomst II).

Uitbouw van de apo kan dus beteke-
nen afbouw van de OR. Voor sommigen
in de vakbeweging lijkt dit effect van de
apo zelfs bedoeld. Merkwaardig genoeg
beluistert men bij werkgevers soms bij-
val. Deze opstelling wordt begrijpelijk

uitgaande van de cynische verwachting
de apo het snelst en zonder strijd op
dood spoor te krijgen door het aangaan
van gedetailleerde apo's op onderne-
mingsniveau. Gebrek aan mankracht en
middelen van de vakorganisaties om
daarop toe te zien doen dan de rest.

Om meer dan één reden lijkt uitholling
van de ondernemingsraad dan ook onge-
wenst. Wanneer de OR zijn bevoegdhe-
den op deze gebieden zou behouden zit er
overigens een spanning met de vakorga-
nisatie ingebouwd met name bij de in-
schakeling van zwakke groepen in het
bedrijf. Denkbaar is immers dat bij de
OR de afweging tussen rendement en
personeelsbeleid anders uitvalt. De rege-
ling van een niet onbelangrijke claim op
het bedrijfsresultaat via het individuele
gedeelte van de VAD kan deze spanning
slechts vergroten.

Conclusie

De apo-strategie heeft haar dienst
bewezen om de vakbeweging een (welis-
waar vooralsnog magere) entree te ver-
schaffen op het gebied van de werkgele-
genheid. Gegeven het belang van een
permanente participatie van de werkne-
mersorganisaties in de vaststelling van
het arbeidsmarktbeleid op centraal, sec-
toraal en ondernemingsniveau is de apo
te defensief ingesteld, onvoldoende cen-
traal ingebed en behept met verwerpelij-
ke latente effecten („second creaming”,
uitholling taak OR). Wellicht kan de rest
van het „jaar van de apo” het beste
worden benut voor het uitstippelen van
een meer geschikte strategie.

W. van Voorden

10) W. van Voorden, De arbeidsplaatsen-
overeenkomst in spiegel en in beeld, *ESB*, 24
augustus 1977, blz. 820.

11) Hoogendoorn, op.cit., blz. 3.

Fiscaal Memo, januari 1978. Kluwer,
Deventer, 1978, 71 blz., f. 14.

Deze geheugensteun in zakformaat
bevat in beknopte vorm de nieuwste
fiscale feiten en cijfers. Alle gegevens
zijn gegroepeerd naar de verschillende
belastingwetten. Tevens geeft dit memo
informatie over het wettelijk minimum-
loon, de minimumjeugdloonregeling,
vakantietoelage, de individuele huur-
subsidie, officiële disconto's en prijs-
indexcijfers van gezinsconsumptie.

De Belasting-Almanak 1978. Elseviers
Weekblad, Amsterdam, 1978, 272 +
XXIV blz., f. 13,90.

Kluwers Belastinggids 1978. Kluwer,
Deventer, 1978, 227 blz., f. 11.

Twee jaarlijkse gidsen voor het invul-
len van de aangiftebiljetten voor: de
inkomstenbelasting 1977, de premie-
heffing volksverzekeringen (AOW enz.)
1977, de vermogensbelasting 1978, het
vragen van vermindering van loon-
belasting 1978.

**Dr. J. C. K. W. Bartel en Prof. Dr.
J. H. Christiaanse: Fiscale aspecten
van NV's en BV's.** Kluwer, Deventer,
1977, 306 blz., f. 25.

Het boek behandelt in hoofdlijnen de

fiscale regelingen voor NV's en BV's
voor aandeelhouders en directeurs.
Zowel de vennootschapsbelasting als de
inkomstenbelasting komen derhalve
aan de orde. Met name wordt aandacht
besteed aan: de bedrijfsopvolging, de in-
breng van een onderneming in een BV,
de oprichting van een BV en de aanmer-
kelijk-belangregeling. Voorts worden
de belastinggevolgen van verschillende
soorten van dividenduitkeringen van
herkapitalisaties en fusies besproken.

Prof. Mr. P. Sanders: NV en BV. Serie
recht en praktijk, tweede, herziene druk,
Kluwer, Deventer, 1977, 300 blz., f. 39.

Dit boek is bedoeld als een hand-
leiding voor de praktijk alsmede als een
ondersteuning voor studenten bij hun
studie over dit onderwerp. Het is bij-

gewerkt tot op 1 mei 1977. Dit geldt niet alleen voor de verwijzingen naar rechtspraak en literatuur, maar ook voor de Departementale Richtlijnen en de Brusselse Richtlijnen. Thans is ook een artikelenregister toegevoegd.

R. W. Koelstra en H. J. Tieleman: Ontwikkeling of migratie. Remplod Project, Den Haag, 1977, 232 blz., f. 9.

Een onderzoek naar mogelijkheden ter stimulering van de werkgelegenheid in minder ontwikkelde regio's van Tunesië.

Prof. H. J. Doedens: Schematisch overzicht van de Nederlandse belastingen. 11e druk. Kluwer, Deventer, 1977, f. 7.

Een samenvatting van de hoofdzaken van het Nederlandse belastingstelsel, bijgewerkt naar de stand van de wetgeving per 1 januari 1977.

Prof. Dr. Hk. Thierry e.a.: Sociale indicatoren in beweging. Kluwer, Deventer, 1977, 91 blz., f. 14,95.

In deze publikatie zijn de bijdragen gebundeld van inleiders op het najaarscongres 1975 van de Nederlandse Vereniging van Arbeids- en Organisationspsychologie. Dat congres was gewijd aan de invloeden van maatschappelijke factoren op het functioneren van bedrijven en van mensen binnen bedrijven. De bestudering van deze invloeden is

bekend komen te staan als de zo geheten sociale-indicatorenbeweging. De bijdrage van Prof. Dr. Hk. Thierry biedt een introductie in de geschiedenis en probleemstellingen van de sociale indicatoren-beweging. Sociale indicatoren worden daarbij opgevat als signalen voor samenlevings- en bedrijfsbeleid.

Het artikel van Dr. H. L. G. Zanders vormt de neerslag van een studiereis naar de Verenigde Staten omtrent onderzoeksprojecten, die zich richten op de „quality of working life”. Drs. E. Koopmans behandelt enige fricties tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, terwijl Prof. Dr. Ch. J. de Wolff de sociale-indicatorenbeweging plaatst tegen de achtergrond van enkele algemene maatschappelijke ontwikkelingen.

Mr. R. Barents, Mr. L.A. Geelhoed, Dr. K.J.M. Mortelmans en Prof. Mr. P. VerLoren van Themaat: Transcontinentale en subcontinentale regionale organisaties. Studies over internationaal economisch recht, deel I.4. T.M.C. Asser Instituut, H.D. Tjeenk Willink, A.W. Sijthoff, 1977, 272 blz., f. 33,50.

Deze deelstudie bevat de volgende delen: 1. Inleiding door Prof. Mr. P. VerLoren van Themaat; 2. De OEEB en de OESO door Mr. R. Barents; 3. De Economische Commissie voor Europa door Mr. R. Barents; 4. De Europese Gemeenschappen door Dr. K.J.M. Mortelmans;

5. De COMECON door Prof. Mr. P. VerLoren van Themaat; 6. Regionale organisaties in de ontwikkelingslanden door Mr. L.A. Geelhoed.

Drs. P.H. Boogerd, Dr. L.J. Bouchez, Dr. A.W. Koers, Dr. W.H. Vermeulen en Drs. A. Vierling: Oceaanregime, milieuproblematiek, voedsel- en bevolkingsvraagstukken. Studies over internationaal economisch recht, deel I.5. T.M.C. Asser Instituut, H.D. Tjeenk Willink, A.W. Sijthoff, 1977, 235 blz., f. 27,50.

Deze vijfde aflevering van het eerste deel van de serie studies over internationaal economisch recht bevat de volgende vijf deelstudies: 1. Visserijorganisaties door Dr. A.W. Koers; 2. Het recht van de zee door Dr. L.J. Bouchez; 3. Het milieuvraagstuk door Drs. A. Vierling; 4. De wereldvoedselorganisatie (FAO) door Dr. W.H. Vermeulen; 5. Het wereldbevolkingsvraagstuk door Drs. P.H. Boogerd.

Ir. J. E. J. van Bergen, Drs. P. Hoogendorp, Ir. H. J. Meima, Ing. P. Rosseel en J. A. de Vries: Organisatie-adviseurs ... ook maar mensen. H. E. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1977, 88 blz., f. 19,50.

Een verkenning, door middel van gesprekken met een zeventiental organisatie-adviseurs, naar ontwikkelingen in het werk van organisatie-adviseurs.

Het Ministerie van Economische Zaken vraagt

beleidsmedewerkers (mnl./vrl.)

b.v.k. economen of bedrijfskundigen

Vereist: voltooide universitaire opleiding. Ook zij, die binnenkort afstuderen kunnen reageren.

Functieroulatiesysteem: jonge beleidsmedewerkers zullen bij hun indiensttreding worden opgenomen in het bij het Ministerie van Economische Zaken bestaande functieroulatiesysteem. Hierdoor kunnen zij zich met verschillende aspecten van het werk op het ministerie vertrouwd maken. Dit betekent dat in beginsel in acht jaar drie verschillende functies worden vervuld.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: het aanvangssalaris bedraagt tenminste f 2832,- per maand, met een jaarlijkse verhoging van ca. f 120,- per maand, waarna een max. salaris van f 5032,- per maand kan worden bereikt. De salarissen zijn exclusief 8% vakantiegeldtoeslag.

Het ministerie: de economische situatie stelt het Ministerie van Economische Zaken voor zware opgaven. Snelle ontwikkelingen vragen snelle beslissingen. Het beleidsmatig voorbereiden daarvan betekent dan ook dat men werkt aan actuele problemen die veel contacten meebrengen met bedrijfsleven, overheden en internationale organisaties. Plaatsingsmogelijkheden zijn er bij alle

vijf Directoraten-Generaal en bij een aantal staf-directies. De Staatsalmanak, waarin een organisatie-schema van het Ministerie van Economische Zaken is opgenomen en alle afdelingen met een globaal overzicht van hun taken zijn weergegeven, kan een eerste oriëntatie zijn. Nadere inlichtingen zijn verkrijgbaar bij de Directie Personeel van het Ministerie van Economische Zaken onder nr. (070) - 81 40 11, toestel 3442 of 3264.

De verschillende beleidsfuncties hebben betrekking op o.a. midden- en kleinbedrijf, buitenlandse economische betrekkingen, prijzen en mededinging, regionale economische politiek, industrievraagstukken, personeels- en organisatieaangelegenheden, energievraagstukken, consumentenbeleid, begrotingszaken.

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vacaturenummer 8-3989/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe), zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1. Corr. adres: Postbus 20013, 2500 EA 's-Gravenhage.

